

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра туризму та економіки

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри
_____ Казаков В.Л.
«_____» _____ 2025 р.

Реєстраційний № _____
«_____» _____ 2025 р.

РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Кваліфікаційна робота здобувачки
освіти
групи ТУР-21
(шифр групи)
ступінь вищої освіти бакалавр
спеціальності 242 Туризм
Сіліваненко Валерії Олександрівни
Керівник к.г.н., доцент
Новикова В.І.
Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS ____ Кількість балів ____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)
Члени ЕК

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Сіліваненко Валерія Олександрівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ЗАПЕВНЕННЯ	2
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСУРСНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ БАЗИ ДЛЯ АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ	7
1.1. Рекреаційні ресурси як основа здійснення туристської діяльності: сутність, види, можливості використання	7
1.2. Особливості та характеристика споживчого сегменту адаптивної рекреаційної діяльності	14
1.3. Адаптивний туризм як специфічний різновид рекреації й особливості його організації	19
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА Й АНАЛІЗ РЕСУРСНОЇ БАЗИ УКРАЇНИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ РЕКРЕАЦІЙНИМИ ПОТРЕБАМИ	34
2.1. Аналіз нормативно-правової бази України стосовно доступності до інформації й інфраструктури осіб з функціональними обмеженнями та їхньої соціальної підтримки	34
2.2. Характеристика й аналіз наявних рекреаційних ресурсів для людей з різними типами порушень організму	41
2.3. Аналіз основних проблем створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю	46
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКСКУРСІЇ «АЛЕЯМИ ПАРКУ ІМ. Ф. МЕРШАВЦЕВА»	53
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розвитку туризму в Україні особливого значення набуває адаптивний туризм – форма туризму та рекреації, що враховує потреби людей з інвалідністю, осіб старшого віку, ветеранів, а також осіб з певними порушеннями функцій організму. Його розвиток є не лише проявом гуманності, але й важливим кроком у реалізації принципів інклюзії та рівності прав на дозвілля для всіх громадян.

Україна володіє потужним потенціалом рекреаційних ресурсів – природних (гори, ліси, узбережжя морів, мінеральні джерела), культурно-історичних (пам'ятки архітектури, музеї, традиції) та інфраструктурних (санаторії, туристські бази), які можуть бути адаптовані до потреб різних категорій туристів. У контексті післявоєнної реабілітації, особливої уваги потребують ветерани війни, внутрішньо переміщені особи, постраждалі цивільні, для яких адаптивний туризм може слугувати інструментом психоемоційного відновлення, соціальної інтеграції та покращення якості життя. Крім того, розвиток адаптивного туризму відповідає світовим тенденціям сталого та соціально відповідального туризму, а також сприяє економічному розвитку регіонів, створюючи нові робочі місця та заохочуючи інвестиції в туристську інфраструктуру.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є адаптивний туризм, а предметом дослідження – аналіз можливості залучення рекреаційних ресурсів України до процесу організації адаптивної туристсько-екскурсійної діяльності.

Мета і завдання дослідження. Мета полягала у виявленні особливостей рекреаційних ресурсів для організації адаптивної рекреаційної діяльності в Україні та розробці інклюзивного екскурсійного маршруту у м. Кривий Ріг (Дніпропетровська обл.). Досягнення поставленої мети зумовило розв'язання таких завдань:

- розкрити сутність, види та можливості використання рекреаційних ресурсів як основи здійснення туристсько-екскурсійної діяльності;

- схарактеризувати споживчий сегмент адаптивної рекреаційної діяльності;
- виявити особливості організації адаптивного туризму як специфічного різновиду рекреації;
- проаналізувати нормативно-правову базу України відносно доступності до інформації й інфраструктури осіб з функціональними обмеженнями та їхньої соціальної підтримки;
- схарактеризувати наявні рекреаційні ресурси для людей з різними типами порушень організму;
- проаналізувати основні проблеми створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю;
- розробити маршрут і програму інклюзивної екскурсії.

Теоретико-методологічною основою дослідження слугували напрацювання щодо рекреаційних ресурсів таких науковців, як О.О. Бейдик, О.О. Любіцева, В.І. Новикова, І.В. Смаль та ін.; відносно адаптивного туризму – Н.В. Барна, Д.П. Вакуленко, О.М. Вовчанська, Ю. Войтюк, Ю.М. Гладенко, Я. Грибальський, А.О. Землякова, Л.О. Іванова, А.В. Коротєєва, Я.О. Ронь, М. Сварник, О.І. Топалова та ін.; стосовно основ розробки доступних для всіх турів та екскурсій – В.О. Азін, С.П. Архипова, Н.М. Влащенко, Ю.М. Гладенко, О. Дрюма, Д.В. Коваленко, С.Г. Корнєєва, О.О. Кравченко, Г.Я. Майборода, М.М. Покогодна, Я.О. Ронь, О.В. Тютюнник, Я.І. Юрків та ін.

Методи дослідження. При виконанні дослідження, крім загальнонаукових методів аналізу, синтезу, узагальнення, застосовувались такі спеціальні, як: історичний, аналогій, логічний, емпіричний, візуалізації (при застосуванні фото з портфелю екскурсовода) та ін.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Теоретичне значення роботи полягає не тільки у розкритті сутності, видів і можливостей використання рекреаційних ресурсів для здійснення туристсько-екскурсійної діяльності, а й особливостей споживачів та організації для них відповідного адаптивного турпродукту. Новизна – у розробці адаптивного туристського продукту «Алеями парку

ім. Ф. Мершавцева». Практичне значення роботи – у використанні вітчизняними турпідприємствами розробленої інклюзивної екскурсії «Алеями парку ім. Ф. Мершавцева», сприянні розбудові та розвитку адаптивного туризму не тільки у Кривому Розі, а в Україні загалом.

Апробація результатів роботи. Матеріали дослідження були викладені у тезах «Сутність адаптивного туризму та специфіка його організації», опублікованих у збірнику Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції «Євроінтеграційні процеси в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі України» (м. Київ, 12 березня 2025 р.) [19].

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел із 37 бібліографічних описів. Робота містить 3 таблиці, 5 рисунків, 4 додатки. Загальний обсяг роботи становить 92 друковані сторінки, із них основного тексту – 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСУРСНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ БАЗИ ДЛЯ АДАПТИВНОГО ТУРИЗМУ

1.1. Рекреаційні ресурси як основа здійснення туристської діяльності: сутність, види, можливості використання

Туризм, як і будь-яка інша діяльність, базується на ресурсах, які різні дослідники називають по-різному: рекреаційні, туристські, туристичні, рекреаційно-туристські, туристично-рекреаційні та ін. Немає єдності у науковців і щодо визначення поняття ресурсної бази туристської діяльності, що обумовлено різними підходами до її вивчення та позиціями розгляду (додаток А, табл. А.1).

Питання визначення термінів і понять, їх застосування в теорії та практиці рекреаційної географії займають важливе місце як в роботах українських, так і зарубіжних учених.

О.О. Любіцева [18] для класифікації туристських ресурсів пропонує застосувати такі шість підходів:

- 1) *сутнісний* (із врахуванням предметної сутності ресурсу):
 - культурно-історичні (археологічні й архітектурні пам'ятки, історична та культурна спадщина, сучасні архітектурні та техногенні витвори);
 - природно-рекреаційні (орографічні, погодно-кліматичні, узбережжя й акваторії водойм, мінеральні води, мальовничі ландшафти тощо);
 - інфраструктурні (географічне положення, протяжність, конфігурація території; населення із своєю традиційною етнічною культурою (житло, одяг, вірування, свята й обряди, їжа та напої, промисли і ремесла, побутові звички та традиції тощо); система господарювання (суспільно-географічний комплекс території, туристична галузь, виробнича та соціальна інфраструктури та ін.);
- 2) *діяльнісний* (за характером використання у туристській діяльності):
 - туристські блага (природно-рекреаційний потенціал будь-якої території, що фактично не залежить від людської діяльності);

- туристські ресурси (створені людською діяльністю об’єкти: наприклад, пам’ятки архітектури, історії, культури, музеї; пляжі, дендропарки тощо);
- туристська інфраструктура (зокрема, засоби розміщування, заклади харчування, транспорт, екскурсійне обслуговування, проведення дозвілля);

3) *атрактивний* (за мірою залучення до туристської діяльності):

- атрактивні об’єкти показу (природні пам’ятки; пов’язані з певними подіями та видатними людьми архітектурні й інші історико-культурні об’єкти; фольклорні свята, історичні села, етнографічні заклади харчування тощо);
- об’єкти та заходи дозвілля (музеї, театри, виставки, концерти, фестивалі тощо);

4) *ціннісний* (за унікальністю ресурсу):

- світова природна та культурна спадщина;
- культурно-історичне і природне національне надбання;

5) *функціональний* (неповторність туристських умов і ресурсів поєднана з комплексністю їхнього використання);

6) *еколого-економічний* (за оцінкою споживчої вартості туристських благ і ресурсів).

Рекреаційно-туристські ресурси (РТР) О.О. Бейдик, орієнтуючись на природу їх походження, поділяє на такі основні три групи [5, 6]: 1) природні; 2) природно-антропогенні; 3) суспільно-історичні. Окрему групу складають трансресурсні (наскрізні) об’єкти, до яких науковець відносить гомогенні ресурси, парарекреаційні об’єкти. Такий специфічний рекреаційно-туристський ресурс, як суперточка-тур – точкова територія, що, займаючи домінуюче положення навколишнього простору, поєднує унікальні суспільні та природні ресурси, характеризується соціально-історичною значимістю у візуально досяжних межах подій – включає всі попередні групи (рис. А.1, додаток А).

1. Природні РТР представляють собою об'єкти й явища натурального походження (зокрема, ландшафти і компоненти природи), що використовуються у рекреаційно-туристській сфері. До них відносять спелеологічні, орографічні, кліматичні, водні, рослинні, фауністичні, ландшафтні, природні уніками [6] (рис. А.2, додаток А).

2. Природно-антропогенні РТР є геосистемами, у складі яких наявні як природні, так і антропогенні елементи, що використовуються у рекреаційному господарстві. До них відносять такі природоохоронні об'єкти, як: національні природні парки, природні заповідники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, зоопарки, ботанічні сади, дендропарки та ін. [6] (рис. А.3, додаток А).

3. Суспільно-історичні РТР – залучені до сфери рекреації та туризму об'єкти й явища антропогенного походження. До їх складу входять: 1) архітектурно-історичні; 2) біосоціальні; 3) події (рис. А.4, додаток А).

3.1. До складу архітектурно-історичних РТР входять такі типи архітектурно-містобудівних споруд: промислової, громадської, військової, сакральної архітектури, садово-паркового мистецтва, скульптурні пам'ятники й архітектурні монументи.

3.2. Біосоціальні ресурси представляють собою специфічну складову РТР, яка об'єднує історико-культурні й інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом якоїсь видатної особи (народження, діяльність, смерть, поховання та ін.) [6].

3.3. Події РТР – найсуттєвіші прояви природного та соціального руху, знакові події в історії конкретної території, що в її літописі можуть підсилюватися не тільки матеріальними пам'ятками, а і зберігатися в нечисленних (інколи забутих) літературних джерелах або лише в пам'яті людей. Вони включають події: політичні, військові, культурні, економічні, екологічні [6].

4. Окрему групу складають трансресурсні (наскрізні) об'єкти. Цей термін О.О. Бейдик запропонував, спираючись на трактування першої частини складних слів «транс...», що означає рух через будь-який простір

(наприклад, трансатлантичний, транснаціональний). Тому в його розумінні трансресурсні об'єкти означають «рух» через основні типи РТР і можливість належати до будь-якого з них. До трансресурсних об'єктів науковець відносить: 1) гомогенні ресурси; 2) парарекреаційні об'єкти (рис. А.4, додаток А) [6].

4.1. Гомогенні РТР – природні та соціальні об'єкти, події й явища, походження яких тісно пов'язане як з якоюсь конкретною країною (наприклад, Україною), де вони розташовані чи відбувалися, так і з іншою зарубіжною країною, в межах якої ці об'єкти, явища, події первісно виникли. У певному розумінні вони є ресурсами «подвійного громадянства», специфічними духовно-історичними «комунікаціями», високе призначення яких – єднати народи і держави [5, 6].

Найвизначнішими з них є місця, пов'язані з життям, діяльністю, перебуванням (або іншим знаковим життєвим періодом, епізодом, подією) в Україні громадян (представників) інших держав. Невід'ємною складовою гомогенних РТР є і окремі споруди, фрагменти споруд або відповідне обладнання, експонати музейних та інших експозицій, скульптури (пам'ятник на могилі підприємця Харитоненка в Сумах роботи француза А. Круазі; мармуровий пам'ятник на могилі відомого вченого-мовознавця В.І. Григоровича в Кіровограді роботи В. Едуарде, привезений із Франції; статуї античних богів і богинь уманської «Софіївки» (Черкаська обл.), виготовлених із каррарського мармуру (Італія)), п'єдестали пам'ятників, унікальні зібрання партитур, клавирів, оркестрових і хорових партій, епістолярна спадщина, зразки холодної і вогнепальної зброї тощо [6].

Окремий інтерес викликає вивчення гомогенних РТР історичних міст. Бейдиком О.О. виділені такі їх групи [6]:

- 1) поховання видатних іноземців;
- 2) архітектурні пам'ятки, створені іноземцями: архітектурні споруди, що збереглися; зниклі архітектурні споруди; дипломатичні представництва; заклади і підприємства, які носять ім'я видатних іноземців, міст-побратимів;

- 3) пам'ятники, споруджені на честь: історичних подій у зарубіжних країнах; видатних іноземців; міст-побратимів;
- 4) меморіальні дошки, відкриті на честь: видатних іноземців; видатних подій в історії зарубіжних країн;
- 5) відвідання України видатними діячами зарубіжних держав: державними діячами; видатними правозахисниками; видатними діячами мистецтва, науки, культури;
- 6) вулиці міста, що носять назви: видатних іноземців; видатних подій в історії зарубіжних країн; міст-побратимів.

Окремо О.О. Бейдик [6] відзначає території компактного чи розсіяного розселення національних меншин, предки яких виїхали із своєї історичної батьківщини й асимілювалися в конкретному регіоні України (греки в Донецькій обл., АР Крим; чехи – Житомирській; німці – Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Закарпатській, АР Крим, Запорізькій; поляки – Житомирській, Хмельницькій, Львівській, Київській; болгари – Одеській, Запорізькій, Миколаївській; албанці – Одеській; угорці, словаки – Закарпатській; румуни – Чернівецькій, Закарпатській; шведи – Херсонській області).

4.2. Парарекреаційні об'єкти визначаються як об'єкти й явища природного, природно-антропогенного та суспільно-історичного (зокрема біосоціального та подієвого походження), що ні юридично, ні фактично не залучалися до туристської індустрії, хоча характеризуються певним пізнавально-туристським потенціалом. Серед них О.О. Бейдик [6] виділяє такі групи:

- некрополі та некрокомплекси, у тому числі окремі поховання чи історичні кладовища;
- сакральні споруди в межах поселень (зруйновані або перепрофільовані);
- об'єкти промислової, військової архітектури, що не мають статусу пам'ятки;
- цікаві природні (геологічні, ботанічні, гідрологічні та ін.) об'єкти без статусу пам'ятки;

- пам'ятники політичним, громадським, військовим та іншим діячам, монархам, що не внесені до національного реєстру;
- настінні розписи в екстер'єрах та інтер'єрах громадських споруд;
- зразки бойової техніки (вітчизняної та іноземної) часів Великої вітчизняної війни;
- археологічні об'єкти шельфу та суходолу;
- цікаві природні явища;
- інженерні/технічні споруди або їхні елементи, історичні комунікації;
- закриті установи або заклади з обмеженим доступом; наявні в них музеї, експозиції, виставки;
- приватні колекції;
- об'єкти громадської архітектури, що пов'язані з іменами видатних людей, але не залучені до туристської діяльності;
- цікаві та неординарні події, суспільні події.

У структурі туристських ресурсів І.В. Смаль [30], теж, дотримуючись природи їх походження, виділяє кілька складових: 1) природну, 2) суспільну, 3) технологічну, 4) подієву, що своєю чергою поділяються на ряд компонентів із власною будовою (рис. А.5, додаток А). Детальніше розглянемо розуміння науковцем кожної із чотирьох складових.

1. Серед природних туристських ресурсів першого порядку (найбільшого значення для рекреаційної діяльності) водні, кліматотерапевтичні, бальнеологічні, ландшафтні складові. До природних туристських ресурсів другого порядку (опосередкований вплив на рекреаційні процеси) відносить орографічні, лісові, флоро-фауністичні (біотичні) складники.

2. Суспільними туристськими ресурсами вважає такі матеріальні об'єкти, що несуть естетичну та семантичну інформацію: архітектурні (фортифікаційні, сакральні або культові, громадські, технічні), археологічні (не тільки зібрані в одному місці у вигляді музейних експозицій знахідки археологів, а й місця, де були зроблені такі археологічні відкриття, що

проливають світло на історію людства), культурологічні (літературно-мистецькі, науково-пізнавальні, героїко-виховні), паркові (тематичні парки, історико-культурні заповідники, національні історичні парки), техногенні.

3. До групи технологічних туристських ресурсів відносить технічні, інформаційні, інноваційні, рекламні, управлінські.

4. Подієві туристські ресурси, серед яких культурно-мистецькі заходи, спортивні змагання, політичні акції, природні явища та ін., зазвичай досить активно спонукають людей до подорожування. Окремі з них науковець класифікує за тематикою заходу (табл. А.2, додаток А).

Новикова В.І. [20, 21] розробку авторської класифікації рекреаційних ресурсів пояснює необхідністю визначити їх функціональну приналежність (які види ресурсів задіяні в яких видах рекреаційної діяльності), потребою кількісно та якісно їх оцінити. Її класифікація спирається на специфічні особливості рекреаційних ресурсів, які виникають при приналежності до одного із кінців чотирьох шкал (рис. А.6, додаток А).

Зважаючи на можливі варіанти поєднання окремих властивостей, В.І. Новикова пропонує класифікацію рекреаційних ресурсів на шість основних груп. По-перше, це об'єкти рекреації, які являють собою локально визначені у просторі матеріальні утворення, споглядання або споживання яких здатне задовольнити рекреаційні потреби рекреантів. По-друге, рекреаційні угіддя – площинні матеріальні утворення, на яких перебування сприяє відновленню психофізичного стану людини. До третьої групи належать рекреаційні властивості простору – це якості природного або штучного середовища, які самі по собі, без конкретного матеріального носія, здатні створювати рекреаційний ефект. Четверта група включає явища та процеси рекреаційної дії – нематеріальні, часто тимчасові або змінні утворення (наприклад, шум морських хвиль, спів птахів, зміна пір року), що споглядаються або відчуються рекреантами. П'ятою групою виступають рекреаційні заклади, тобто спеціалізовані підприємства, які надають рекреаційні послуги (санаторії, турбази, пансіонати) і тим самим приваблюють людей. Нарешті, шоста група – це рекреаційні заходи, тобто організовані дії та події (фестивалі, походи, спортивні події), участь у яких забезпечує досягнення рекреаційного ефекту. Такий підхід дозволяє більш комплексно розглядати

потенціал території щодо її рекреаційного використання та враховувати як матеріальні, так і нематеріальні чинники впливу.

Об'єкти рекреації, рекреаційні угіддя та рекреаційні заклади (рис. А.6, додаток А) є матеріальними (тобто набувають певного реального, матеріального вигляду) на відміну від рекреаційних заходів, явищ і процесів рекреаційної дії та рекреаційних властивостей простору, які нематеріалізовані, у певному розумінні є невідчутними щодо їх матеріальних форм і проявів. У шкалі «визначеність у просторі – територіальна необмеженість» в один бік потрапляють об'єкти рекреації, рекреаційні угіддя, рекреаційні заклади, рекреаційні заходи, бо вони є просторово визначеними (локалізованими), але ступінь їх територіальної прив'язки різна, про що свідчить певна віддаленість від кінця шкали, а в інший – явища та процеси рекреаційної дії та рекреаційні властивості простору, адже вони не «прив'язані» до певної території (не локалізовані), можуть змінювати свої межі, поширюватися простором [20, 21].

При виділенні групи явищ і процесів рекреаційної дії бралась до уваги динамічність цих рекреаційних ресурсів, їх мінливість, періодичність виникнення тощо. Дещо в меншому ступені ця властивість притаманна і рекреаційним заходам. Інші ж види характеризуються статичністю, стабільністю, хоча їх ступінь в окремих видах різна. Властивість надавати рекреаційні послуги притаманна рекреаційним закладам і рекреаційним заходам, адже без цих послуг вони не являють собою рекреаційний ресурс. Інші ж види рекреаційних ресурсів пропонованої класифікації потребують додаткового обслуговування, застосування певних дій для набуття ними рекреаційних ознак [20, 21].

Кожна група рекреаційних ресурсів об'єднує кілька видів ресурсів, приклади яких наведено у додатку А (табл. А.3).

1.2. Особливості та характеристика споживчого сегменту адаптивної рекреаційної діяльності

Суб'єктом адаптивного туризму є турист-адаптант (адаптивний турист) – особистість із наявністю фізичних або психофізичних вад, що адаптується

до природного або соціального середовища засобами туризму (рекреаційні, туристські, реабілітаційні заходи) та поза межами постійного місця проживання перебуває не менше 24 год. і не переслідує мету отримання заробітної платні. Значна кількість людей, в яких виникає потреба до адаптації мають фізичні або психофізичні обмеження функцій організму. З огляду на сказане, важливим є уточнення, що терміном «особи з обмеженими фізичними можливостями» визначають не тільки людей з інвалідністю, але і з відхиленнями у стані здоров'я, що знижують функціональну можливість їхнього організму. До суб'єктів адаптивного туризму відносимо такі категорії населення [19, 31] (рис. 1.1):

- 1) люди з проблемами здоров'я: 1а) особи з фізичними порушеннями (порушення опорно-рухового апарату, порушення рухової функції); 1б) особи з сенсорними порушеннями, тобто органів відчуття та мовлення; 1в) особи з розумовими, інтелектуальними, психічними порушеннями;
- 2) відносно здорові люди похилого віку: 2а) 60–69 років; 2б) 70–79 років; 2в) 80–90 років; в) довгожителі (більше 90 років).

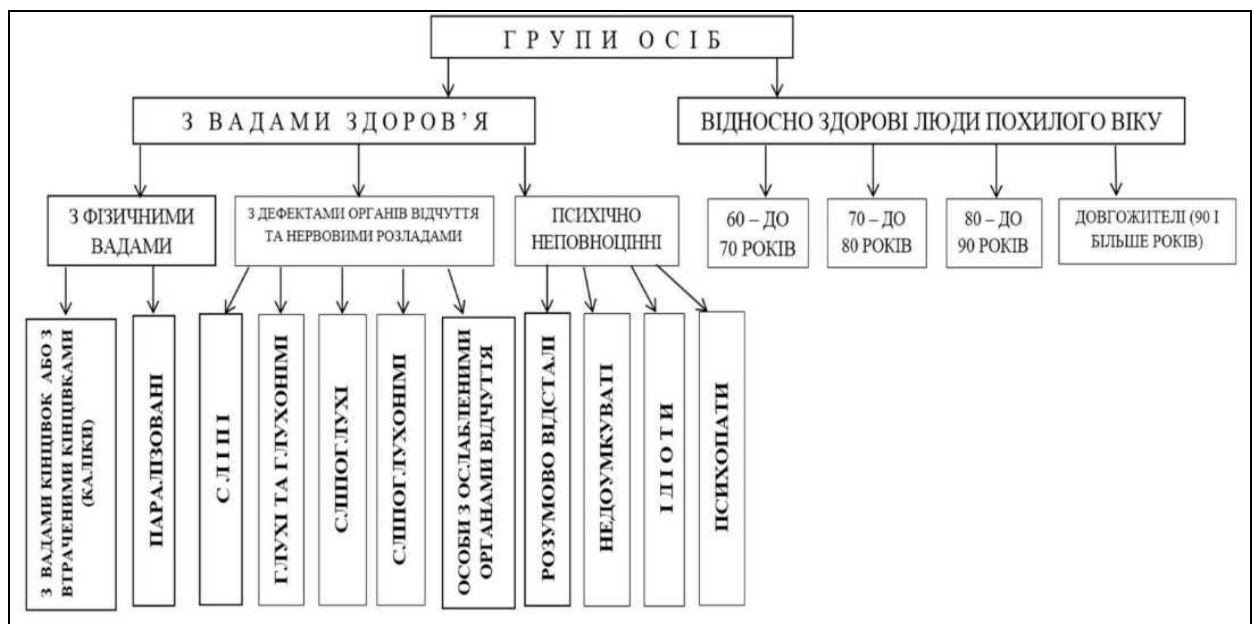

Рис. 1.1. Групи осіб, які мають відношення до адаптивного туризму [31]

Кожна країна відповідно до рівня свого розвитку, пріоритетів і можливостей формує свою соціальну й економічну політику, у тому числі і у

туристській сфері щодо неповносправних осіб. Туризм стає стилем життя сучасної людини, зокрема і для людей з обмеженими можливостями: 11% усіх туристських поїздок в Європі і 1% у всьому світі здійснюють саме такі мандрівники. У Великій Британії частка подорожуючих світом інвалідів у компанії членів сім'ї або друзів становить 37%, а у Німеччині – 53% [9]. Цей вид туристської діяльності з часом тільки набиратиме обертів в усьому світі: до 70% людей з інвалідністю могли б подорожувати, але не роблять цього у зв'язку із відсутністю доступної для них туристської інфраструктури.

У зв'язку з неспровокованою українською стороною військовою російською агресією (активна фаза якої розпочалась 24.02.2022 і триває дотепер) в Україні серед мирного населення та військовослужбовців суттєво збільшилась чисельність осіб з інвалідністю.

Адаптивний туризм може стати для них можливістю оздоровлення та спілкування з людьми, потужним засобом реабілітації з ліквідацією будь-яких наявних бар'єрів, отримання психологічного задоволення від занять руховою активністю, бо він є тим видом діяльності, що може допомогти відновитися, психологічно покращити самопочуття, перестати фіксуватися на своїх соматичних відчуттях, і, залучаючись до ритму подорожі, вийти з важкої стресової ситуації, пов'язаної із захворюванням і наслідками лікування, відчувати себе активним і потрібним [3, 9, 14, 19].

Людей з обмеженими фізичними можливостями як споживачів туристського продукту залежно від їхнього фізичного стану поділяють на такі дві категорії [19, 32]: 1) з обмеженими можливостями пересування (у тому числі на кріслі колісному); 2) з обмеженими можливостями сприйняття навколишнього світу (зокрема, глухі, незрячі).

Спираючись на положення Конвенції ООН [22] щодо урахування факту неоднорідності групи людей з інвалідністю, перспективна цільова аудиторія інвалідного спрямування (згідно МОЗ України) має таку структуру (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Структура інвалідності [7, 31]

У світі особи з обмеженими можливостями становлять 10% всіх подорожуючих, тому розроблено ряд рекомендацій для туристських підприємств при проектуванні, формуванні, просуванні та реалізації туристського продукту, де увага акцентується на тому, що потрібно [12]:

- обов’язково враховувати інтереси таких туристів;
- максимально забезпечувати їх різноманітними видами турпослуг (передусім – із оздоровчо-спортивними цілями, пасивним відпочинком у рекреаційних пунктах, короткочасним приміським відпочинком та ін.);
- доцільно віддавати перевагу районам із сприятливими природно-кліматичними умовами, безпечними ландшафтами;
- обов’язково орієнтуватися на транспортну доступність туристських об’єктів.

Найменша увага у порівнянні з іншими туристами з певними обмеженнями приділяється глухонімих подорожуючим, адже вони за зовнішніми ознаками мало відрізняються від людей без фізичних обмежень. Відрізняють такі основні проблеми (бар’єри), з якими стикаються німі та глухі туристи [22, 24]: а) темні віконця у консульствах і посольствах, ймовірність обману під час оплати за візу; б) наявна зазвичай тільки голосова інструкція з безпеки та обмежені розваги під час польоту; в) лише голосові

оголошення на залізничних станціях; г) під час забезпечення тимчасовим житлом (не підходить звичайна реєстрація, безпека у засобах розміщування, що враховувала б їхню специфіку, доступність до готельного номеру та обслуговування в ньому); д) обмеження в харчуванні для різних релігій (халяль, кошер, вегетаріанство).

Поза сумнівом вік людини також відіграє значну диференційну роль при організації заходів адаптивної туристської діяльності, особливо його спортивного напрямку. У плануванні заходів туристсько-реабілітаційної спрямованості вік є важливим для оцінки та вибору атракцій, активності та способу пересування. З метою виявлення психолого-педагогічної готовності та суспільно-соціальної участі у туристській діяльності ми пропонуємо застосовувати класифікацію, прийняту в міжнародному туризмі: 2–12 років (дитина-інвалід); 13–17 років (школяр-інвалід); 18–25 років (молода людина-інвалід); 18–25/26/28 років (студент-інвалід); 26–44 роки (дорослі середнього віку / жінки-інваліди, чоловіки-інваліди); 45–64 роки (дорослі старшого віку / жінки-інваліди, чоловіки-інваліди); 65 років і старші (особи поважного віку).

Відповідно до офіційних даних [14], Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України об'єднує захворювання людини у п'ять нозологічних груп:

- захворювання системи кровообігу;
- травми, отруєння;
- захворювання кістково-м'язового апарату та сполучної тканини;
- розлади психіки та поведінки;
- інфекції та паразитарні хвороби.

Вирізняють такі види порушень функцій організму людини [16]:

- психічних функцій (пам'ять, сприйняття, увага, мислення, інтелект, емоції, воля, свідомість, поведінка, психомоторні функції);
- мовних функцій (порушення усної і письмової, вербальної та невербальної мови, порушення голосоутворення та ін.);
- сенсорних функцій (слуху, зору, нюху, температурної, тактильної та інших видів відчуттів);
- стато-динамічної функції (рухові функції кінцівок, голови, тулуба, статика)

та координації рухів);

- функцій кровообігу (кровотворення, дихання, системи виділення, обміну енергії та речовин, імунітету, внутрішньої секреції);
- обумовлені фізичним юродством (деформація тулуба, обличчя, голови, кінцівок, інші зовнішні аномалії).

Ігнорування людиною цих порушень призводить до обмеження функцій життєдіяльності організму та отримання соціального статусу «особа з інвалідністю»:

- із сталими та вираженими порушеннями слухової функції (слабочуючі, нечуючі або глухі, пізнооглухлі);
- із глибокими порушеннями зору (слабозорі, незрячі або сліпі, такі, що втратили зір);
- із порушеннями опорно-рухового апарату (найчастіше – дитячим церебральним паралічем, травмами хребта);
- із стійкими порушеннями інтелектуального розвитку (олігофренія, ідіотія, деменція та ін.);
- із важкими мовленнєвими порушеннями (заїкання, афазія, алалія, дизартрія);
- із комплексними порушеннями ряду функцій (сліпо-глухі; такі, в яких тяжкі порушення зору чи слуху поєднуються з розумовою відсталістю, з порушеннями опорно-рухового апарату);

1.3. Адаптивний туризм як специфічний різновид рекреації й особливості його організації

Зміст термінологічного апарату, що визначає весь спектр туристських послуг для осіб з обмеженими фізичними та психічними можливостями, вже понад 30 років є предметом наукових дискусій. Це обумовлено тим, що із змінами наукових парадигм та їх методологічних настанов, термінологічна та поняттєва база, що характеризує інвалідний напрям у туризмі, з плином часу модифікується, набуває нових підходів до їх вирішення, тим самим позбавляючись старих.

Туризм, спрямований на задоволення рекреаційних потреб в активному відпочинку, змістовному дозвіллі та всебічному вдосконаленні осіб з обмеженими можливостями, з'явився у 1970-х роках і розвивався у відповідних вітчизняних громадських організаціях [3, 7, 14, 19]. На означення такого виду туристської діяльності існує чимало термінів, серед яких «інклюзивний туризм», «безбар'єрний туризм», «доступний туризм», «корекційно-освітній туризм», «реабілітаційний туризм», «паратуризм», «маломобільний туризм», «адаптивний туризм».

Основою останньої дефініції є адаптивна (така, що передбачає «пристосування будови і функцій людського організму до мінливих умов зовнішнього середовища» [31]) рекреація – розширене відтворення та розвиток життєвих (фізичних, психічних, інтелектуальних, духовних) сил певної категорії людей під час проведення туристських заходів, фізичної реабілітації, оздоровлення, соціальної інтеграції тощо. Слід зауважити, що під поняттям «люди з обмеженими життєвими можливостями» мають на увазі не лише осіб з інвалідністю, але й осіб без інвалідності, але з наявністю певних інших відхилень, які знижують функціональні можливості цих людей. Сьогодні поряд із терміном «інвалід», яке законодавчо затверджений в Україні, вживаються більш толерантні визначення, наприклад, «неповносправний», «особа з обмеженими можливостями», «особа з особливими потребами», «неповносправна особа».

Згідно даних ООН, 10% населення світу – неповносправні. За даними U.S. Census Bureau, оприлюдненими в грудні 2015 р., понад 54 млн громадян США (близько 19% населення країни) мають певні особливі потреби. В Європі таких людей близько 50 млн осіб. Інваліди в європейських країнах становлять 22–31% населення.

В Україні у 2014 р. було понад 2 млн інвалідів, тобто кожний 18-й громадянин держави, зараз кількість осіб із обмеженими можливостями становить близько 7%. Близько половини інвалідів з обмеженими можливостями пересування – молоді люди віком до 40 років. Така невелика частка осіб з ознаками інвалідності в Україні порівняно з іншими

розвинутими державами свідчить не про кращий стан речей у цій сфері, а оголює проблему набуття статусу інваліда у медичних закладах української держави.

У 1995 році С.П. Євсєєв уперше вводить у науковий обіг термін «адаптивний туризм», визначаючи його як туризм для інвалідів та осіб із відхиленнями за станом здоров'я. Цей вид туризму позиціонується як нова форма адаптивної рухової рекреації, яка поєднує в собі елементи фізичної реабілітації, оздоровлення та соціальної інтеграції людей з інвалідністю. Ключовою основою цього поняття, за Євсєєвим, є адаптивна рухова рекреація, що розуміється як розширене відтворення фізичних і духовних сил завдяки руховій активності в рамках туристських заходів. Ці заходи мають бути спеціально організовані для задоволення потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями в активному відпочинку, змістовному дозвіллі та гармонійному розвитку, водночас виконуючи функції реабілітації й рекреації. Таким чином, адаптивний туризм не тільки надає можливість подорожувати, а й стає інструментом соціальної інтеграції та підтримки здоров'я зазначеної категорії населення [10].

На думку О.І. Топалової [31], поняття адаптації слід розуміти як процес пристосування до змін у зовнішньому середовищі, зокрема як пристосування будови та функцій організму людини до умов довкілля. Відтак, авторка пропонує визначення адаптивного туризму як виду туристської діяльності, орієнтованого на осіб з обмеженими психофізичними та фізичними можливостями, що сприяє фізичній реабілітації, адаптивній руховій рекреації, оздоровленню та соціальній інтеграції представників особливої, маломобільної категорії населення. Це визначення розкриває багатофункціональність адаптивного туризму, підкреслюючи його роль не лише у відпочинку, а й у покращенні якості життя та суспільному включенні людей з інвалідністю.

Коли мова йде про доступність будь-яких об'єктів при подорожуванні, в Україні в першу чергу мають на увазі пандуси, специфічний транспорт, хоча в Європі доступність – не тільки можливість безперешкодного

пересування, а передусім – створення такого середовища, в якому людина з інвалідністю комфортно б себе почувала, могла працювати, навчатися, спілкуватися [10]. Доступний простір для подорожування із набором певних послуг, зручностей і пристосувань для осіб з особливими потребами дозволяє всім (незалежно від їхнього фізичного здоров'я, віку та статті) отримувати задоволення від туризму.

Всі інфраструктурні об'єкти, що включаються до системи адаптивного туризму, мають відповідати критеріям доступності [33], серед яких: доступність і безбар'єрне проектування, повна участь і рівні права, універсальний дизайн, індивідуальне пристосування та загальна доступність. Це передбачає не лише фізичну можливість користування об'єктами, а й створення умов для активної участі осіб з інвалідністю у суспільному житті. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [28], органи державної влади, підприємства, установи та організації всіх форм власності зобов'язані забезпечити безперешкодний доступ осіб з інвалідністю до житлових, громадських, виробничих будівель, транспорту, аеропортів, вокзалів та інших об'єктів інфраструктури. Також закон гарантує створення умов для вільного користування культурно-видовищними, спортивними закладами, об'єктами фізичної культури і спорту, а також забезпечення засобами комунікації, що сприяють взаємодії між людьми з інвалідністю та іншими групами населення. Це положення є базовим для реалізації принципів інклюзивного середовища та рівного доступу до туристських послуг.

Ознаками доступності об'єктів для користування людьми з особливими потребами в Україні є [26]:

- безпроблемне пересування по прилеглій території;
- зона паркування автомобілів;
- входи/виходи, двері;
- сходи і пандуси;
- коридори;
- ліфти;

- туалети і душові кабінки;
- громадські телефони;
- заходи безпеки;
- позначення (пиктограми).

Для обслуговування туристів з будь-якими обмеженими можливостями пересування визначено ряд вимог до туристсько-інформаційного наповнення [1, 11, 26]:

- при розміщенні інформаційних стендів і матеріалів їхня висота і кут нахилу повинні забезпечувати зручність сприйняття цією категорією споживачів, у тому числі і туристами в кріслах колісних;
- розташування інформаційних стандартних стендів повинно бути на висоті 75–85 см, а вертикальні стенди і дошки оголошень (залежно від їх розміру) – на висоті 60–70 см;
- при під’їзді до стендів крісла колісні не повинні ускладнювати проїзд, тому стенди потрібно розміщувати не біля самої дороги чи стежки, а в спеціально влаштованих «кишенях»: площею 5–6 м² з твердим покриттям;
- на майданчиках-«кишенях» мають бути передбачені лавочки для супроводжуваних осіб, достатньої ширини та довжини навіс для можливості вкритися під ним в негоду;
- при необхідності вертикального підйому туристів передбачити поруч із сходами влаштування пандусів або таких спеціальних засобів вертикальної комунікації, як ліфти, ескалатори, підйомники.

Під доступним для людей з особливими потребами туристським маршрутом розуміємо запланований або встановлений шлях туристської подорожі, яким здатні пройти особи маломобільної категорії населення, що включає відвідування певних туристських об’єктів, участь у різноманітних туристсько-екскурсійних, культурно-масових і фізкультурно-оздоровчих заходах. Розробка принципової схеми туристсько-екскурсійного маршруту та його програмне забезпечення є взаємопов’язаними процесами. Основними складовими «доступного» турмаршруту є початковий, проміжні та кінцевий пункти, з’єднуючі або розгалужуючі їх дороги і стежки (рис. 1.3).

В центрі схеми розташовано інформаційний знак міжнародного стандарту – «доступно для інвалідів». Він вказує на потребу урахування фізичних можливостей туристів з інвалідністю при організації маршрутів, що за необхідністю доповнюється знаком, який вказує напрям або категорію інвалідності, для якої є можливості доступу.

Рис. 1.3. Принципова схема організації туристсько-екскурсійних маршрутів для осіб з інвалідністю (О.І. Топалова, 2016) [31]

На інформаційних схемах та картосхемах складних туристських маршрутів обов'язково вказувати, якій інвалідній категорії пропонується обраний маршрут. Конвенцією ООН про права інвалідів, вже затверджена низка інформаційних спеціалізованих туристських знаків («доступно для слабозорих», «доступно для глухих» тощо), а інформація для особливих туристів подається у супроводі тексту абеткою Брайля та в доступних форматах. Враховуючи фінансову неготовність української держави забезпечити процедуру нормативних актів Конвенції ООН, в Україні із 2013 р. впроваджено ряд спеціалізованих знаків відносно вимог «Про розміщення знаків на об'єктах фізичного оточення, які застосовуються в міжнародній практиці для позначення їхньої доступності для осіб з інвалідністю, дублювання їх інформації рельєфним літеро-цифровим або рельєфно-крапковим шрифтом (шрифтом Брайля), що оприлюднюється,

нанесення рельєфним літеро-цифровим шрифтом нумерації поверхів, кабінетів. Вимоги щодо розміщення знаків, які застосовуються в міжнародній практиці для позначення їхньої доступності для інвалідів, також поширені на транспорті загального користування [11].

Початковим пунктом є місце збору груп – вокзал, автостанція, готель. Вибір початкового пункту збору повинен відповідати стандартам доступності та мати відповідну зручність. Слід зауважити, що процедура транспортного обслуговування осіб з інвалідністю та дітей-інвалідів на пільгових умовах визначають нормативно-правові акти (йдеться про правила користування громадянами залізничним, автомобільним, повітряним, водним і міським електричним транспортом).

До проміжних пунктів належать об'єкти туристської інфраструктури – засоби розміщення (туристські комплекси, туристські готелі, туристські бази, туристські стоянки), заклади харчування, музеї, центри надання туристсько-реабілітаційних послуг тощо. Визначені об'єкти туристської інфраструктури повинні бути обладнані згідно з вимогами технічного регламенту будівельних норм України, а туристські траси – марковані відповідно до вимог міжнародних стандартів туристського знакування та ДСТУ 4100-2002. Кількість проміжних пунктів та відстань між ними планується заздалегідь відповідно до фізичних можливостей групи та мети подорожі [11, 25].

Невід'ємною частиною туристського маршруту є шляхи та стежки (тропи), які з'єднують або розгалужують певні об'єкти. Для загальної безпеки шлях маршруту має бути прокладений по відносно рівній місцевості із стійким і твердим поверхневим шаром ґрунту. При прокладанні стежок необхідно забезпечити їх незатоплюваність під час сильних злив. На болотяних ділянках маршруту споруджувати дощаті настили, при наявності струмків – мости, а при уклоні місцевості – поручні. Природна тропа повинна бути обладнана вказівними стовпами, світловими приладами, інформаційними стендами, вказівними знаками, кольоровими бортами, маркерами з контрастною фарбою, індикаторами та поручнями для сенсорної групи туристів. Бажано на маршрутах встановити туалети, майданчики для відпочинку, пристрій виклику рятувальної (медичної) служби. Довжина відрізка сигнального маршруту з комплексним обладнанням для сенсорної

групи та інвалідів-«візочників» не повинна перевищувати 200 м, для інших категорій інвалідності та маломобільної категорії туристів сигнальна секція може бути збільшена до 1,5 тис. м. Ширина стежок повинна бути не менш 1,6 м, бажано з гравійним покриттям та відсутністю перепон [11].

Відвідування туристських об'єктів планується заздалегідь, але під час проходження маршруту є можливість (або необхідність) відвідувати додаткові об'єкти. Практика показує, що дуже часто виникає потреба відвідування додаткових музейних комплексів, але, якщо організатори не знайомі з умовами доступності об'єкту, у туристів з інвалідністю можуть виникнути проблеми [1].

Планування та організація туристських маршрутів для осіб з інвалідністю обов'язково потребує урахування незапланованих обставин (погане самопочуття, неможливість здійснювати маршрут, непередбачувані природні катаклізми), відповідно до яких на маршрутах вказуються організовані або створюються проміжні пункти допомоги (рятувні загони), де працюють працівники Міністерства надзвичайних ситуацій та пункти першої медичної допомоги. Методика розробки туристсько-екскурсійного маршруту в адаптивному туризмі складається із п'яти основних етапів [24]:

- 1) вивчення можливостей групи за категоріями обмеження функцій організму, що вказує на особливості критеріїв доступності;
- 2) вибір об'єктів відвідування на маршруті: критерієм відбору є атрактивність об'єктів, їх транспортна й архітектурна доступність;
- 3) вибір початкового та кінцевого пунктів маршруту здійснюється за транспортною доступністю і залежить від місця постійного проживання потенційних туристів;
- 4) розробка схеми маршруту залежить від обраної форми (лінійний, кільцевий, радіальний або комбінований) і відібраних відповідно до виду туризму, термінів і класу обслуговування пунктів, які узгоджуються з програмою;
- 5) вивчення оптимізації маршруту, що полягає у встановленні ряду об'єктивних і суб'єктивних обмежень.

Обмеження, перш за все, визначаються цільовим споживчим сегментом: вік, захворювання, категорія інвалідності. Часові обмеження стосуються терміну подорожі та сезонності. Економічні обмеження виходять з умов функціонування ринку: кон'юнктура, цінова політика, стан конкурентного середовища. Таким чином, специфіка організації доступних туристських маршрутів для адаптивних туристів полягає у [37]: визначенні специфіки групи туристів-адаптантів (їхніз фізичних можливостей і туристських потреб); організація початкового, проміжного та кінцевого пунктів; вибір відповідної місцевості та знакування її; відвідування адаптованих туристських об'єктів; можливість організувати медичну допомогу на маршруті; урахування реабілітаційних потреб відносно функцій обмеження організму людини. При складанні туристсько-екскурсійних маршрутів для адаптивних туристів необхідно пам'ятати про ряд бар'єрів, які ускладнюють цей процес (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Чинники, що лімітують діяльність адаптивних туристів [4, 31]

Група чинників (бар'єрів)	Зміст чинників (бар'єрів)
внутрішні (присутні в особі з ознаками інвалідності)	— фізичний стан особи з ознаками інвалідності (здатність пересуватися, біль); — психічний стан (розлад у соціальних контактах); — стан свідомості (недостатність знань, нижчий рівень освіти, фізична і психічна залежність від інших)
навколишні	— маломобільним особам нав'язали зовнішні фізичні й соціальні умови; — бар'єри, що виникають з принципів, що їх демонструє оточення; — архітектурні бар'єри; — екологічні бар'єри (умови місцевості, погода); — транспортні обмеження; — приписи та регулювання дискримінаційного характеру (наприклад, пси-поводирі)
інтерактивні	— взаємовплив осіб з обмеженими можливостями і решти суспільства; — обмеження у підтримці активності, яка вимагає спеціальних вмінь

Складність розвитку адаптивного туризму полягає в прогалинах (неповноті) нормативно-законодавчої бази, відсутності системи методичного супроводу та підготовки інструкторів-фахівців для роботи з особами з обмеженими можливостями.

Адаптивний туризм як вид соціальної інтеграції та реабілітації вирізняється певними особливостями при організації відповідних заходів, коли враховується специфіка потреб і фізичних можливостей туристів. При визначенні системної організації та класифікаційних характеристик адаптивного туризму логічно припустити, що вони мають певні змістові й формальні дотичні: мету подорожі, спосіб пересування, характер організації, форми подорожування, вікова ознака, категорії обмеження функцій організму, групи за нозологічними формами захворювання, характер організації подорожі та тип супроводу [4, 31] (рис. 1.4).

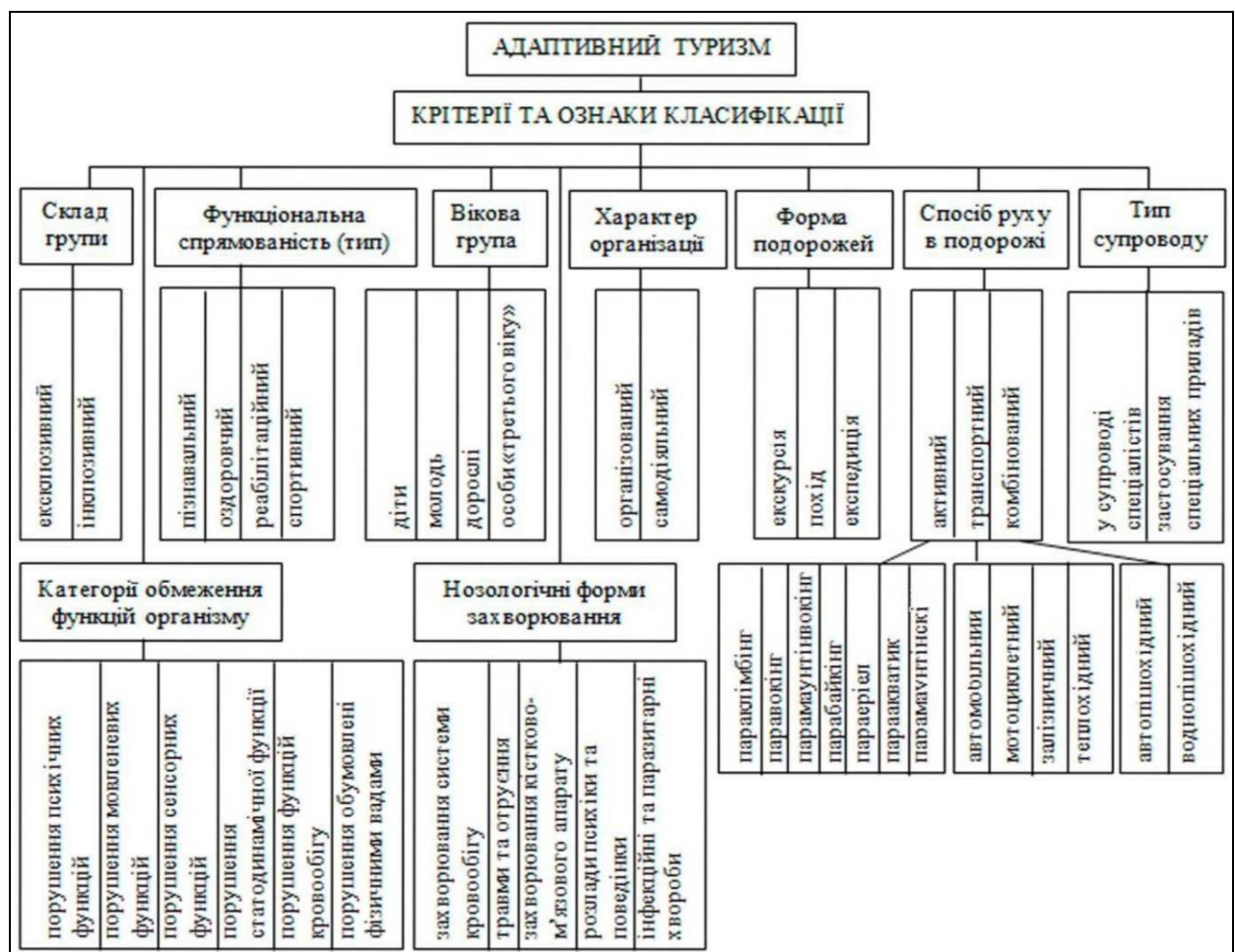

Рис. 1.4. Класифікація адаптивного туризму [4, 31]

За основним функціональним напрямом (метою подорожування) О.І. Топалова [31] поділяє адаптивний туризм на культурно-пізнавальний, оздоровчий, реабілітаційний та спортивний. Культурно-пізнавальний адаптивний туризм – вид рекреаційно-туристської діяльності, що збагачує людину пізнавальною інформацією (відвідування музеїв, театрів, виставок, історико-культурних, архітектурних або археологічних пам'яток, унікальних природних об'єктів) і є частиною психолого-педагогічної та соціальної реабілітації. Особливістю культурно-пізнавального адаптивного туризму є організація туристських заходів соціально-культурного реабілітаційного напрямку (екскурсія, прогулянка, відвідування виставок), спрямованих на розширення кругозору людей із визнаними психофізичними вадами.

До оздоровчого адаптивного туризму О.І. Топалова [31] відносить подорожі, що, як правило, нетривалі за часом і здійснюються людиною з метою відновлення фізичних сил і м'язової активності при малорухомому способі життя. Основною метою оздоровчого виду адаптивного туризму є фізична активність, що є основним складником фізичної та фізкультурно-спортивної реабілітації. Спортивний адаптивний туризм виступає одночасно і як вид фізичної реабілітації, і як вид спорту. Як виду реабілітації спортивному адаптивному туризму притаманне здійснення оздоровлення і пізнання. Як вид спорту, він має на меті оволодіння спеціальними туристськими навичками і отриманням спортивних розрядів із туризму. До спортивного адаптивного туризму відносимо види туризму з активним способом пересування, серед яких ми виділяємо пішохідний, гірський, велосипедний, повітроплавальний, водний, лижний, спелеотуризм та скелелазіння.

На зарубіжних сайтах та мережі соціальних Інтернет-порталів зустрічаються сучасні назви видів адаптивного (інвалідного) туризму з використанням іншомовних слів. Наприклад: хендскі (від англ. hand – руки, ski – лижі) – новий напрям у структурі лижного туризму, який адаптовано до потреб осіб із порушенням опорно-рухового апарату за умови використання ними спеціалізованих приладів; параклаймбінг (від англ. climbing – скелелазіння) – вид організації адаптивного скелелазіння для людей з різними категоріями обмежень функцій організму. Шляхом поєднання

префіксу пара- (спорт серед людей з інвалідністю) та іншомовних слів О.І. Топалова [31] пропонує ввести у науковий обіг такі терміни: паравокінг (від англ. walking – пішки) – тип адаптивного туризму, який передбачає проходження класифікованих пішохідних маршрутів, адаптованих до потреб інвалідів; парамаунтінвокінг (від англ. mountain – гори; walking – пішки) -вид адаптивного туризму з урахуванням можливостей інвалідів під час занять туристською діяльністю та пересуванням у гірських місцевостях; параакватик (від лат. aquatic – вода) – вид адаптивного туризму, який характеризується способом пересування на воді та включає адаптовані до потреб людей з обмеженими можливостями різновиди водного туризму (каякінг, серфінг та ін.); параеріел (від англ. aerial – повітря) – вид адаптивного туризму, який поєднує різновиди повітряного туризму (планеризм, парашутизм та ін.) адаптованих до можливостей людей з особливими потребами; парабайкінг (від англ. bike – велосипед) – вид адаптивного туризму, що реалізує подорожі на велосипедах, адаптовані до потреб осіб з інвалідністю; парамаунтінські (від англ. mountain – гори; sk – лижі) – вид адаптивного туризму, який дає можливість здійснювати походи та подорожі в гірській місцевості на лижах за спеціально розробленими програмами для людей з особливими потребами.

Формами подорожування при адаптивному туризмі є традиційні екскурсії, спортивні походи, походи вихідного дня, прогулянки й експедиції. Всі вони здійснюються за спеціальними програмами, що враховують фізичні та психофізичні можливості адаптивних туристів, доступність об'єктів відвідування, тому і представляють заздалегідь визначений туристський простір. Наприклад, культурно-пізнавальна екскурсія для дітей із синдромом Дауна не повинна тривати (за медичними рекомендаціями) більше 40 хв., тоді як діти із незначними розумовими вадами (затримка розвитку, початкова стадія олігофренії) можуть сприймати інформацію більше 1 год. Під час організації туристського походу для групи туристів-адаптантів слід враховувати не тільки їх фізичні можливості, а й уміння керувати спеціальними пристроями (інвалідний візок) для проходження маршруту з активними засобом пересування. Залежно від протяжності та технічної складності спортивні туристські походи поділяються на некатегорійні і

категорійні: від I до VI категорії складності. Дитячі та юнацькі некатегорійні походи класифікуються на I, II і III ступені складності основного державного реєстру. Звісно, що деякі стандарти необхідно переглянути та спростити згідно з медичними рекомендаціями щодо фізичних можливостей осіб маломобільної групи населення [31].

До транспортного адаптивного туризму належать всі такі види туристської діяльності, в яких використовуються класичні транспортні засоби (автомобільний, автобусний, залізничний, авіаційний, теплохідний та ін.) та спеціальні технічні пристрої, механічні або обладнані двигунами: наприклад, інвалідний скутер чи велосипед. Автомобільний і мотоциклетний види адаптивного туризму можуть бути як пасивними (здійснення подорожі у тандемі), так і активними, якщо турист самостійно керує транспортним засобом. Категорії складних спортивних авто- і мото- походів О.І. Топалова [31]. визначає залежно від включення в їх маршрути класифікованих ділянок або аналогічних їм за характером і кількістю перешкод. У транспортному адаптивному туризмі більшість мандрівок здійснюється з метою психологічної та фізичної реабілітації. Окрім того, подорожі в транспортному адаптивному можуть складатися з кількох видів туризму, тобто бути комбінованими (водно-пішохідний, авто-пішохідний). Відомо, що більш популярними серед туристів-адаптантів є морські круїзи, які здійснюються вздовж узбережжя і включають організацію екскурсійних пішохідних (або автобусних) програм під час зупинки.

Всі види адаптивного туризму мають форми організації туристських заходів: спортивні походи, прогулянки, походи вихідного дня, фестивалі, туристські змагання, туристські зльоти та ін. Походи вихідного дня – наймасовіший вид походів, що відіграють в адаптивному туризмі надзвичайно важливу роль. Саме вони найбільшою мірою відповідають цілям і завданням реабілітації засобами рухової активності.

Характерною ознакою всіх видів адаптивного туризму є організація заходів, пов'язаних із різними видами реабілітації: фізичної, медичної, психологічної, психолого-педагогічної, трудової, фізкультурно-спортивної, соціальної, професійної тощо.

Це дає можливість говорити про відповідні реабілітаційні впливи [37] (табл. 1.2): оздоровчий (спеціальні заходи, спрямовані на покращення стану здоров'я); соціально-середовищний (оволодіння технологіями ефективного функціонування у різних середовищах існування); соціальний (діяльність у складі малих груп, зміна характеру і кола спілкування, зміна соціальної ролі); соціально-культурний (спрямоване на розширення кругозору відвідування виставок, екскурсій, конкурсів тощо); соціально-педагогічний (оволодіння новими навичками, знаннями, вміннями); соціально-психологічний (соціальна активізація, активізація самосвідомості, трансформація світогляду); соціально-побутовий (спрямована на самозабезпечення діяльність, догляд за собою, організація побуту в природних умовах).

Таблиця 1.2

Організація туристсько-реабілітаційних заходів [37]

Види адаптивного туризму	Вид реабілітації	Форми організації туристсько-реабілітаційних заходів	Реабілітаційні впливи
оздоровчий	медична	прогулянка, похід вихідного дня, дельфі-нотерапія, шокотерапія, каністотерапія, таласотерапія, гелеотерапія	оздоровчий
культурно-пізнавальний	психолого-педагогічна	екскурсія, відвідування виставок, музеїв	соціально-культурний, соціально-побутовий
спортивний	фізична, професійна, фізкультурно-спортивна	змагання, спортивні походи, спеціальні програми	оздоровчий, соціально-психологічний, соціально-середовищний
транспортний	медична, фізична, соціальна, психологічна, психолого-педагогічна	круїз, екскурсія, відвідування виставок, музеїв	оздоровчий соціально-побутовий, соціально-психологічний
реабілітаційний (абілітаційний)	медична соціальна, психологічна, психолого-педагогічна	прогулянки, квест, тренінг-квести	оздоровчий соціально-побутовий, соціально-психологічний

При плануванні й організації туристських маршрутів для осіб з інвалідністю обов'язково потрібно враховувати [19]:

- 1) специфіку адаптивних туристів;
- 2) ймовірність настання незапланованих/непередбачуваних обставин;
- 3) наявність адаптованих туристських об'єктів.

1. Під специфікою адаптивних туристів розуміємо їхні фізичні можливості, що розрізняються залежно від приналежності до певної категорії населення: 1) осіб з фізичними, сенсорними або розумовими, інтелектуальними, психічними порушеннями, 2) відносно здорових людей похилого віку. При визначенні туристських потреб кожної групи туристів потрібно враховувати й обмеження функцій їхнього організму.

2. До незапланованих/непередбачуваних обставин відносимо: а) погане самопочуття подорожуючих, що унеможлиблює проходження маршруту; б) природні катаклізми (землетрус, виверження вулкану, сходження снігової лавини, повінь, буревій, сель, зсув, цунамі, спека тощо); в) надзвичайні ситуації у техногенному середовищі; г) негативні соціально-політичні дії, явища та процеси (передусім – збройне протистояння сторін). Для уникнення критичних наслідків погіршення стану здоров'я адаптивних туристів на маршрутах вказуються організовані чи створюються проміжні центри допомоги (рятувні загони), де працюють працівники МНС та пункти першої медичної допомоги.

3. Адаптованими туристськими об'єктами вважаємо такі, що характеризуються: а) атрактивністю – привабливістю для цієї категорії подорожуючих; б) доступністю, в першу чергу – транспортною; в) відповідним знакуванням на місцевості; г) необхідним програмним забезпеченням, зокрема: візуальні сповіщувачі, конвертори тексту в сурдопотік, дублювання візуальної і текстової інформації за Брайлем, спеціальні підйомники.

РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА Й АНАЛІЗ РЕСУРСНОЇ БАЗИ УКРАЇНИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ РЕКРЕАЦІЙНИМИ ПОТРЕБАМИ

2.1. Аналіз нормативно-правової бази України стосовно доступності до інформації й інфраструктури осіб з функціональними обмеженнями та їхньої соціальної підтримки

Україна у своєму головному законі – Конституції – проголосила людину, її життя, здоров'я, гідність, честь, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Саме права та свободи людини, а також гарантії їх реалізації визначають основні напрями державної політики. Із моменту здобуття незалежності було ухвалено чимало нормативно-правових документів, спрямованих на захист прав і свобод громадян, зокрема й тих, що стосуються осіб з інвалідністю.

Інтегрувавши «Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю» у своє національне законодавство, Україна офіційно визнала, що повноцінна участь людей з особливими потребами в житті суспільства можлива лише за умови забезпечення доступності до фізичного, соціального, культурного та економічного середовища, систем освіти, охорони здоров'я, інформації й комунікацій. Саме ці умови є ключовими для реалізації ними своїх прав і основоположних свобод [15].

Відповідно до положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, держава зобов'язана забезпечити умови, за яких люди з інвалідністю можуть вести незалежне життя та бути повноцінними учасниками всіх сфер суспільного життя. Для цього необхідно впроваджувати ефективні заходи, які гарантують рівний доступ до фізичного середовища, транспорту, інформації та комунікацій, включно з сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями та системами. Такі дії мають охоплювати як міські, так і сільські території та передбачати виявлення і ліквідацію бар'єрів, що заважають доступності. Зокрема, ці заходи мають бути спрямовані на забезпечення доступу до [15]:

- забезпечення безбар'єрного доступу до будівель, доріг, транспорту, а також до зовнішніх і внутрішніх об'єктів інфраструктури, зокрема шкіл, житлових будинків, закладів охорони здоров'я та робочих місць;
- гарантування доступу до інформаційних, комунікаційних і сервісних служб, зокрема до електронних сервісів та служб екстреної допомоги;
- облаштування об'єктів, відкритих для громадськості, спеціальними знаками, зокрема тими, що виконані шрифтом Брайля, у зручному для сприйняття форматі;
- організація доступу до допоміжних послуг, таких як супровідники, читці, сурдоперекладачі, для полегшення відвідування громадських місць;
- розвиток додаткових форм підтримки, які сприятимуть доступу до інформації для осіб з інвалідністю;
- надання загальнодоступної інформації у форматах, адаптованих до різних форм інвалідності, вчасно та безкоштовно;
- підтримка використання жестової мови, шрифту Брайля, альтернативних способів комунікації, а також усіх інших форм спілкування, які обирають самі люди з інвалідністю;
- заохочення засобів масової інформації, зокрема інтернет-ресурсів, до адаптації своїх матеріалів для осіб з інвалідністю;
- офіційне визнання жестової мови та її використання у публічному просторі.

Для забезпечення реалізації прав осіб з інвалідністю на рівні з іншими громадянами та створення сприятливих умов для їхнього повноцінного життя, відповідно до положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, Кабінет Міністрів України затвердив постановою № 706 від 1 серпня 2012 року державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року. Реалізація цієї програми була спрямована на удосконалення механізмів захисту прав, покращення доступності та соціальної інтеграції осіб з інвалідністю.

У Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» № 875 від 21 березня 1991 року передбачено низку положень,

спрямованих на забезпечення їхніх прав і потреб. Зокрема, документ гарантує безоплатний або пільговий проїзд у громадському транспорті, а також містить норми щодо покращення доступу до інформації при користуванні транспортними послугами. Крім того, закон зобов'язує органи місцевого самоврядування надавати земельні ділянки особам з порушеннями опорно-рухового апарату для будівництва гаражів для автомобілів з ручним керуванням поблизу місця їх проживання [27, 28].

Особи з порушенням слуху мають забезпечуваний державою доступ до засобів масової інформації через використання субтитрування та сурдоперекладу, зокрема на тактильно-жестову мову, для інформаційних і тематичних телепрограм, а також кіно- та відеофільмів. Порядок і умови надання таких послуг визначає Кабінет Міністрів України. Крім того, особам з інвалідністю I та II груп надається право на першочергове та пільгове підключення квартирної телефону. Для людей з порушенням зору I та II груп також передбачені пільги щодо користування радіотрансляційною точкою.

Відповідно до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» № 32/95-ВР від 27 січня 1995 року, особи з порушеннями зору мають право отримувати інформацію у доступних форматах – через спеціальні носії інформації, які надаються мережею спеціалізованих та загальнодоступних бібліотек. Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13 січня 2011 року гарантує особам з інвалідністю право на допомогу при оформленні запитів на отримання публічної інформації. Водночас Закон України «Про телекомунікації» № 1280-IV від 18 листопада 2003 року передбачає додаткові гарантії доступу осіб з інвалідністю до телекомунікаційних послуг [27].

Відповідно до Порядку провадження торговельної діяльності та Правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 833 від 15 червня 2006 року, суб'єкти господарювання зобов'язані надавати споживачам повну, достовірну та своєчасну інформацію про товари у зручній та доступній

формі. Крім того, підприємці мають забезпечувати умови, які сприятимуть споживачам у здійсненні вільного вибору продукції та додаткових послуг.

Згідно з Правилами надання послуг поштового зв'язку, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України № 270 від 5 березня 2009 року, особа, яка через фізичні вади не має можливості самотійно підписатися при отриманні реєстрованого поштового відправлення або грошового переказу, має право скористатися допомогою іншої особи за погодженням із працівником поштового зв'язку. Правила перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом, затверджені наказом Міністерства транспорту та зв'язку України № 1196 від 27 грудня 2006 року, передбачають надання супроводу особам з інвалідністю на залізниці, а також визначають додаткові права й гарантії для таких осіб при користуванні залізничним транспортом. У свою чергу, Правила надання послуг пасажирським автомобільним транспортом, затверджені постановою КМУ № 176 від 18 лютого 1997 року, регламентують права осіб з інвалідністю при користуванні автомобільним транспортом і встановлюють обов'язки водія громадського транспорту щодо допомоги таким пасажиром під час поїздки або в разі технічної несправності транспортного засобу

Постановою Кабінету Міністрів України «Про правила дорожнього руху» № 1306 від 10 жовтня 2001 року передбачено спеціальні заходи безпеки для сліпих пішоходів, які спрямовані на забезпечення їхньої захищеності в дорожньому середовищі.

Порядок надання автомобілів особам з інвалідністю визначений постановою КМУ № 999 від 19 липня 2006 року «Про затвердження Порядку забезпечення інвалідів автомобілями», яка регламентує умови, категорії осіб, що мають право на забезпечення транспортними засобами, та механізм їх отримання. Питання, пов'язані з використанням парковок особами з інвалідністю, врегульовано Правилами паркування транспортних засобів, затвердженими постановою КМУ № 1342 від 3 грудня 2009 року. Ці правила містять положення щодо виділення спеціальних місць для паркування осіб з інвалідністю та визначають особливості їх використання.

З метою забезпечення доступності транспортних послуг для осіб з обмеженими фізичними можливостями, держава здійснює закупівлю спеціалізованого транспорту – авт.обусів і тролейбусів, адаптованих для перевезення таких осіб. Відповідна норма закріплена у Розпорядженні Кабінету Міністрів України № 1481-р від 3 грудня 2009 року «Деякі питання забезпечення транспортними послугами осіб з обмеженими фізичними можливостями». Крім того, стаття 78 Цивільного кодексу України надає право повністю дієздатній особі, яка через стан здоров'я не може самостійно реалізовувати свої права і виконувати обов'язки, обрати собі помічника для представництва її інтересів у повсякденному житті [27].

З метою покращення доступу осіб з інвалідністю до інформації, транспортних послуг та об'єктів інфраструктури, Кабінет Міністрів України 5 квітня 2012 року ухвалив постанову № 321 «Про Порядок забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів та інших окремих категорій населення, перелік таких засобів». Цим нормативним актом визначено механізм надання допомоги у вигляді технічних засобів реабілітації, а також затверджено перелік обладнання та пристроїв, необхідних для задоволення індивідуальних потреб осіб із порушеннями здоров'я, що сприяє їхній більшій автономності та соціальній інтеграції.

З метою створення безбар'єрного середовища та забезпечення доступу осіб з обмеженими фізичними можливостями до об'єктів соціальної інфраструктури, Президент України підписав Указ № 900/2005 «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями». Крім того, для вирішення актуальних проблем людей з порушеннями зору та забезпечення умов для реалізації їхніх прав на повноцінну участь в економічному, політичному, соціальному, культурному та інших аспектах суспільного життя, був виданий Указ Президента України № 113/2009 від 2 березня 2009 року «Про першочергові заходи щодо поліпшення становища осіб з вадами зору».

Вимоги щодо забезпечення доступності для осіб з інвалідністю до житла, будинків і споруд громадського призначення, місць роботи та відпочинку закріплені у низці державних будівельних норм (ДБН). Зокрема, це такі документи: «Громадські будинки та споруди: ДБН В.2.2-9-99», «Споруди транспорту. Автомобільні дороги: ДБН 2.3.4-2000», «Споруди транспорту. Вулиці та дороги населених пунктів: ДБН В.2.3-5-2001», «Будинки і споруди. Заклади охорони здоров'я: ДБН В.2.2-10-2001», «Будинки і споруди. Культурно-видовищні та дозвіллєві заклади: ДБН В.2.2-16-2005», «Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди: ДБН В.2.2-13-2003», «Будинки та споруди. Житлові будинки: ДБН В.2.2-15-2005», а також «Будинки і споруди. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення: ДБН В.2.2-17:2006». Ці нормативні документи встановлюють технічні вимоги, що забезпечують безперешкодний доступ і безпечне перебування осіб з інвалідністю у різних типах приміщень та інфраструктурних об'єктах.

В Україні туризм для осіб з інвалідністю поступово інтегрується у сферу фізкультурного руху, розвиток якого розпочався ще у 1989 році. Одночасно з цим формується спеціалізована інфраструктура та соціальні інститути, що хоча й охоплюють відносно невелику кількість осіб з інвалідністю, проте є важливим кроком до інклюзивного середовища. Починаючи з 1991 року, в Україні вибудовується державна система соціальної підтримки громадян із функціональними обмеженнями, ключові принципи якої закріплені в таких законодавчих актах, як Закон України «Про освіту» (1991 рік), «Про пенсійне забезпечення» (1991 рік), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2006 рік), а також у відповідних постановах Кабінету Міністрів України, указах Президента України, наказах Міністерства охорони здоров'я та інших нормативно-правових актах. Паралельно реалізуються загальнодержавні соціальні програми, зокрема «Освіта», «Україна, XXI століття», «Діти України», які спрямовані на всебічну підтримку осіб з інвалідністю та створення рівних можливостей для їх інтеграції в суспільство.

У Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.) наголошується на необхідності створення належних умов для забезпечення вільного доступу осіб з інвалідністю до житлових і виробничих приміщень, споруд, об'єктів громадського транспорту, а також для безперешкодного пересування в межах населених пунктів. У цьому контексті особливої важливості набули наукові дослідження, а також практичні ініціативи, спрямовані на розробку перспектив розвитку туризму для осіб з обмеженими можливостями як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Як результат цього процесу, у 1992 році була створена система державних центрів реабілітації і спорту осіб з інвалідністю, яка на той час охоплювала близько 600 штатних працівників. Ця система стала важливим елементом інтеграції осіб з інвалідністю у сферу активного відпочинку, фізичної культури й туризму.

Важливим етапом у розвитку масового спортивного руху, зокрема й туристичної активності за участі осіб з різними формами інвалідності, стало створення у 1993 році Українського центру фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» та його 27 регіональних відділень. Це стало можливим завдяки ухваленню постанови Кабінету Міністрів України «Про комплексну програму вирішення проблем інвалідності». Заснування «Інваспорту» стало суттєвим поштовхом для популяризації фізичної активності, спортивного туризму та соціальної інтеграції осіб з інвалідністю через участь у спортивних заходах на місцевому й національному рівнях.

На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму в Україні важливу роль у процесі соціальної інтеграції осіб з інвалідністю відіграють громадські організації, які активно працюють над залученням таких осіб до різних сфер суспільного життя, зокрема до туризму. Серед них варто відзначити об'єднання «Зелений Хрест» (м. Львів), клуб глухонімих «Бівуак» (м. Сімферополь), Львівську асоціацію розвитку туризму, Національну Асамблею інвалідів України, а також Всеукраїнську профспілкову організацію працеспроможних інвалідів. Ці організації не лише сприяють організації туристичних заходів для осіб з інвалідністю, а й ведуть

просвітницьку, адвокаційну та реабілітаційну діяльність, спрямовану на розширення можливостей участі таких осіб у соціальному, культурному й економічному житті країни.

Україна впроваджує послідовну політику переходу від медичної моделі розуміння інвалідності до соціальної, що передбачає інтеграцію осіб з інвалідністю у всі сфери суспільного життя. Такий підхід охоплює низку ключових напрямів: створення ефективних механізмів соціальної інтеграції, зміцнення державного захисту прав осіб з інвалідністю та гарантування дотримання соціальних стандартів у сфері матеріального забезпечення, формування безбар'єрного середовища, а також налагодження тісної взаємодії між органами влади та громадськими об'єднаннями осіб з інвалідністю. Реалізація цих заходів сприяє зміні суспільного ставлення до осіб з інвалідністю та переходу до більш інклюзивних економічних і соціальних моделей розвитку [14].

Чинне законодавство України в частині регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю залишається недосконалим і потребує вдосконалення. Попри те, що інвалідність визнається соціальною категорією, у нормативно-правових актах відсутнє чітке визначення самого поняття «інвалід», що ускладнює практичну реалізацію прав. Хоча на законодавчому рівні задекларовано право осіб з інвалідністю на працевлаштування, освіту, реабілітацію, а також на доступ до об'єктів архітектурної, транспортної та інформаційної інфраструктури, ці норми здебільшого залишаються формальними та не забезпечені належними механізмами реалізації в реальному житті.

Залучення осіб з інвалідністю до культурного та історичного середовища розглядається як один із пріоритетних напрямів державної політики України. Важливим кроком у цьому напрямі стало підписання Україною Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю 13 грудня 2006 року, яка набула чинності для нашої держави 6 березня 2010 року. У документі проголошується принцип повної та ефективної участі осіб з інвалідністю в усіх аспектах суспільного життя. Зокрема, стаття 30 Конвенції визнає право

осіб з інвалідністю брати участь у культурному житті нарівні з іншими громадянами. Держави-учасниці зобов'язуються вживати всіх необхідних заходів для забезпечення доступу таких осіб до закладів культури, зокрема театрів, музеїв, кінотеатрів, бібліотек, туристичних послуг, а також до об'єктів культурної спадщини й пам'яток, що мають національну значущість. Це сприяє не лише розширенню культурного простору для осіб з інвалідністю, а й зміцненню їх соціальної інтеграції [15].

У березні 2016 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 4271 «Про внесення змін до деяких законів України щодо інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму». У цьому документі інклюзивний туризм розглядається як сучасна форма туристичної діяльності, що спрямована на забезпечення участі в туризмі кожної людини незалежно від її фізичних можливостей. Особливу увагу приділено врахуванню фізичного й психологічного стану осіб, а також створенню умов доступності до об'єктів туристичної інфраструктури. Такий підхід дозволяє розширити межі туристської діяльності, забезпечуючи рівні можливості для всіх громадян, зокрема осіб з інвалідністю. [27].

Метою законопроекту є законодавче закріплення поняття інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму як комплексної системи заходів, спрямованих на відновлення та розвиток фізичного, соціального, духовного, творчого й інтелектуального потенціалу особи. Цей підхід передбачає врахування індивідуальних фізичних і психічних можливостей людини з метою полегшення її повноцінної інтеграції в суспільне життя. Інклюзивний реабілітаційно-соціальний туризм охоплює кілька ключових напрямів, серед яких: лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, професійно-трудоий, неолімпійський фізкультурно-спортивний, сімейно-молодіжний і професійно-трудоий туризм. Такий підхід розширює можливості реабілітації та соціалізації осіб з інвалідністю через активну участь у різних видах туристичної діяльності.

2.2. Характеристика й аналіз наявних рекреаційних ресурсів для людей з різними типами порушень організму

Рекреаційні ресурси, які можуть бути використані для задоволення потреб осіб з порушенням різних функцій організму, мають достатнє різноманіття, проте їх доступність залишається обмеженою. Це зумовлено як недостатнім рівнем адаптації інфраструктури до потреб маломобільних груп населення, так і браком спеціалізованих програм і послуг, орієнтованих на фізичну, психоемоційну та соціальну реабілітацію осіб з інвалідністю. Відтак, попри наявність природних, культурних та соціально-побутових рекреаційних ресурсів, їх ефективне використання для інклюзивного туризму потребує подальшого розвитку і модернізації.

Музейні установи відіграють важливу роль у сфері адаптивного туризму, виступаючи доступним і ефективним ресурсом для соціальної та культурної інтеграції осіб з інвалідністю. Зокрема, співробітники PinchukArtCentre розробили спеціальні екскурсійні програми для учнів шкіл, реабілітаційних центрів, а також організованих дитячих і дорослих груп із особливостями розвитку – такими як затримка психо-мовленнєвого розвитку, розумова відсталість, синдром Дауна, аутизм. Програми адаптовано до індивідуальних можливостей та потреб учасників, а вік відвідувачів не обмежується. Ще одним прикладом інклюзивного підходу є інклюзивний аудіогід, розроблений для музеїв Харкова в рамках багаторічного фестивалю «ІнклюзіОН», що присвячений тематиці інклюзії в широкому сенсі. Завдяки цьому проєкту люди з порушеннями зору отримали можливість взаємодіяти з мистецтвом: аудіогід передає атмосферу твору, докладно описує його зміст і допомагає уявити зображене. Таким чином, музейний простір поступово перетворюється на відкрите й доступне середовище для всіх категорій відвідувачів.

У Харківському художньому музеї відвідувачі мають можливість ознайомитися з виставками українських і західноєвропейських митців за допомогою аудіогіда, доступного через безкоштовний мобільний додаток «IZI Travel». Подібні інклюзивні аудіоекскурсії планується впровадити також

у Національному музеї імені Григорія Сковороди та Пархомівському художньому музеї, де зберігаються твори Казимира Малевича та Пабло Пікассо.

Значний внесок у розвиток інклюзивного туризму здійснила команда фестивалю «ІнклюзіОН», яка у 2018 році організувала Дні туризму в музеях Харкова. П'ять музейних установ провели екскурсії та майстер-класи для людей з інвалідністю та сімей з дітьми. Зокрема, Харківський художній музей запропонував огляд експозиції «Вітчизняне мистецтво XVI – початку XX століть» для осіб з порушеннями слуху та зору, використовуючи відеогід жестовою мовою. Харківський історичний музей організовував програми для людей з порушеннями зору, слуху та опорно-рухового апарату. Музей видатних харків'ян імені Клавдії Шульженко та Музей природи орієнтували свої програми на сім'ї з дітьми та людей з вадами слуху і зору. Художньо-меморіальний музей імені Іллі Рєпіна проводив майстер-клас з розпису глиняної іграшки для батьків з дітьми та осіб з порушеннями слуху.

У Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського був реалізований унікальний інклюзивний мистецький проєкт «Бачити серцем», орієнтований на людей з порушеннями зору. У межах проєкту проводилися тренінги з аудіодискрипції для працівників музеїв – їх навчали працювати з особливими відвідувачами та організовувати інклюзивні екскурсії. Такі ініціативи сприяють поступовому перетворенню музейного простору на безбар'єрне середовище, доступне для всіх категорій населення.

У Національному музеї у Львові впроваджується інноваційний проєкт з оцифрування Богородчанського іконостасу Йова Кондзелевича, орієнтований на інклюзивність. Робота поділяється на дві частини: перша — створення 3D-моделей для осіб з порушенням зору, які завдяки тактильному контакту з об'єктами зможуть «побачити» іконостас на дотик. При цьому відтворюються навіть природні пошкодження дерев'яної поверхні, зокрема сліди від шашеля, що підкреслює автентичність пам'ятки. Друга частина передбачає створення віртуальної моделі з високим рівнем деталізації, доступної онлайн для людей з обмеженою мобільністю або фінансовими труднощами, які не можуть фізично відвідати музей.

Водночас проведення інклюзивних екскурсій безпосередньо у відкритому міському середовищі або на природних об'єктах поки що залишається поодиноким явищем в Україні. Такі ініціативи найчастіше реалізуються в рамках тематичних фестивалів і соціокультурних подій. Серед них – Всеукраїнський фестиваль творчості осіб з обмеженими фізичними можливостями «Барви життя» (м. Київ), Всеукраїнська соціально-культурна акція «Зірки в темряві» (м. Київ), концертний проєкт «Відчинилося життя» (м. Чернігів), фестиваль творчості «Ми діти твої, Україно» (м. Київ), а також фестиваль інклюзії та доступності «ІнклюзіОН» (м. Харків). Ці події відіграють важливу роль у популяризації інклюзивного мистецтва й культури, водночас демонструючи потребу в системному розвитку адаптивного туризму в Україні [13].

Такий стан інклюзивного туризму в Україні пояснюється низкою ключових факторів. Насамперед, традиційні суб'єкти туристсько-екскурсійного обслуговування зазвичай не виявляють значної комерційної зацікавленості у роботі з цією категорією споживачів через обмежену платоспроможність осіб з інвалідністю. Додатковими стримувальними чинниками є високий рівень відповідальності, якого потребує організація інклюзивної екскурсії, а також брак належної підготовки й досвіду серед екскурсоводів у проведенні заходів для осіб з особливими потребами. Важливим бар'єром також залишається фізична непристосованість екскурсійних об'єктів і територій для відвідування людьми з інвалідністю.

Попри це, в Україні поступово відбуваються позитивні зрушення у напрямі формування безбар'єрного середовища, особливо у центральних частинах великих міст. Одним із прикладів таких ініціатив є встановлення скульптур-макетів, які є зменшеними тактильними копіями відомих архітектурних споруд. Вони містять інформаційні написи, адаптовані шрифтом Брайля кількома мовами, що робить їх доступними для осіб з порушенням зору. Ці макети виготовляють із полімерів, покритих бронзовою стружкою, що дозволяє поєднати довговічність і тактильну точність.

Перший такий проєкт було реалізовано в Одесі, де наразі встановлено понад 10 скульптур, що репрезентують найвизначніші архітектурні об'єкти

міста. Це значно полегшує організацію екскурсій для незрячих осіб. Аналогічні тактильні моделі вже з'явилися і в інших містах України, зокрема в Черкасах, Львові, Києві та Харкові. Такі ініціативи свідчать про поступовий рух до більш інклюзивного культурного простору, який враховує потреби людей з інвалідністю та дозволяє їм повноцінно брати участь у туристичному житті країни [24].

На сучасному етапі розвитку адаптивного туризму в Україні поступово формується мережа туристсько-екскурсійних маршрутів, орієнтованих на маломобільні групи населення, зокрема на територіях національних природних парків (НПП). Це пов'язано з тим, що одним із головних завдань НПП є організація та управління рекреаційною діяльністю, включаючи відвідування природоохоронних територій з туристичною метою. Адаптивна туристична діяльність у таких парках може здійснюватися як державними, так і комерційними або спільними структурами, наприклад, туристичними фірмами, які спеціалізуються на інклюзивному туризмі.

Варто зазначити, що туристичні послуги, які надаються на базі НПП, є специфічним продуктом, до реалізації якого можуть бути залучені додаткові ресурси, зокрема для забезпечення фінансової стабільності парків. Такий відпочинок суттєво відрізняється від масової приміської рекреації, адже має чітко виражену функціональну спрямованість. Туристсько-екскурсійні маршрути, розроблені для маломобільних осіб, поєднують культурно-пізнавальні, оздоровчі й реабілітаційні функції, сприяючи не лише відновленню здоров'я, а й соціальній адаптації та інтеграції людей з інвалідністю.

Для організації належних умов туризму, відпочинку та інших форм рекреаційної діяльності у природному середовищі, на території національних природних парків (НПП) України передбачено спеціальне зонування з урахуванням режиму охорони заповідних ландшафтів. Зокрема, виокремлюються **зони регульованої рекреації** та **зони стаціонарної рекреації**, кожна з яких має свої функціональні особливості та обмеження.

Зона регульованої рекреації призначена для короткострокового відпочинку населення, оздоровлення та огляду природних і культурно-історичних об'єктів, які мають особливу мальовничість чи меморіальну цінність. У цій зоні дозволяється облаштування туристичних маршрутів, екологічних стежок, оглядових майданчиків тощо. Водночас тут заборонено промислове рибальство, полювання та будь-яку іншу діяльність, яка може зашкодити природному середовищу, особливо заповідній зоні, що може межувати з цією територією. Площа регульованої рекреації може складати від **25 до 55%** загальної території парку. **Зона стаціонарної рекреації** передбачена для розміщення об'єктів туристичного сервісу – готелів, мотелів, кемпінгів, інформаційно-візит-центрів, пунктів харчування та інших закладів, що обслуговують відвідувачів парку. Розмір цієї зони варіюється залежно від інтенсивності використання парку: **5–10%** площі – за умов обмеженої рекреації, та **10–20%** – у разі активного туристичного навантаження. Таке функціональне зонування дозволяє зберегти природну цінність території, водночас забезпечуючи можливості для розвитку туризму, включаючи інклюзивні та адаптивні форми відпочинку для маломобільних груп населення.

У зоні стаціонарної рекреації національних природних парків України дозволяється довготривалий відпочинок, організований туризм, санаторно-курортне лікування, а також проведення реабілітаційних заходів. Саме ця зона найбільше пристосована до потреб відвідувачів, зокрема осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Тут створюються умови для розвитку інфраструктури, що забезпечує зручність, безпеку та інклюзивність.

У низці національних парків України вже впроваджено «доступні» туристські маршрути, які враховують потреби різних категорій відвідувачів. Наприклад, у зоні стаціонарної рекреації НПП «Приазовський» і НПП «Великий Луг» (Запорізька область) діє екологічна етнографічна стежка «Великий Степ» та кінний маршрут «Запоріжжя заповідне», що дають змогу поєднувати ознайомлення з природою та історико-культурною спадщиною краю. У Шацькому НПП та НПП «Прип'ять-Стохід» (Волинська область)

функціонують велосипедний маршрут «Мале коло» та водний маршрут «Чарівний світ Полісся», які також орієнтовані на широкий спектр відвідувачів, включаючи тих, хто потребує особливих умов для пересування й участі в активному туризмі. Ці приклади свідчать про позитивну тенденцію в розвитку адаптивного туризму в Україні, особливо в контексті використання природно-рекреаційного потенціалу національних парків для цілей оздоровлення, реабілітації та соціальної інтеграції осіб з інвалідністю.

Також однією з важливих позитивних тенденцій сучасного розвитку адаптивного туризму в Україні є розширення можливостей доступу до туристичних послуг для осіб із різними видами фізичних обмежень. Сучасні ініціативи дедалі частіше враховують потреби людей з порушеннями опорно-рухового апарату, слуху, зору, а також з комплексними порушеннями, що дозволяє їм активніше долучатися до туристичних подорожей, екскурсій, рекреаційних заходів та культурних програм. Інфраструктурні об'єкти – туристичні маршрути, музеї, природні парки, готелі – поступово адаптуються відповідно до принципів універсального дизайну, що сприяє створенню комфортного і безбар'єрного середовища. Такий підхід забезпечує інклюзивність у сфері туризму та сприяє соціальній інтеграції осіб з інвалідністю в активне суспільне життя (додаток Б, рис. Б.1).

Таким чином, національні природні парки можуть розглядатися як перспективні території для формування мережі екологічних стежок та розвитку туристсько-екскурсійної діяльності, орієнтованої на залучення осіб з інвалідністю. Завдяки поєднанню природоохоронної, рекреаційної та соціальної функцій, НПП мають значний потенціал для створення адаптивного туристичного середовища, що сприяє не лише оздоровленню та реабілітації, а й повноцінній участі осіб з обмеженими можливостями у культурному та пізнавальному житті суспільства.

Аналіз картосхеми перспективних та існуючих туристсько-екскурсійних маршрутів для маломобільних груп населення на території національних природних парків України показує, що наразі в кожному НПП функціонують пішохідні, водні, велосипедні або кінні маршрути. Хоча їхня

кількість поки що обмежена (переважно 1–2 маршрути на парк), майже в усіх НПП заплановано подальший розвиток мережі доступних туристських шляхів. Вектор розвитку таких маршрутів, їхня тематика та функціональна спрямованість визначаються на основі ресурсного потенціалу конкретного парку – природних, історико-культурних, рекреаційних та інфраструктурних можливостей території. Це свідчить про поступову адаптацію національних природних парків до потреб інклюзивного туризму (додаток Б, рис. Б.2).

В Україні вже наявна низка культурно-історичних об'єктів, які є доступними або частково доступними для туристів з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Ці об'єкти розташовані в різних регіонах країни та поступово адаптуються до потреб інклюзивного туризму. Зокрема, у Вінницькій області доступними є історико-культурний заповідник «Буша», Храм Олександра Невського (м. Жмеринка), музей-садиба М.І. Пирогова (м. Вінниця) та Барський костел Св. Анни (м. Бар). У Запорізькій області варто відзначити Храм Бога Отця Милосердного, язичницьке святилище та «Скіфський стан» (м. Запоріжжя), Кам'яну могилу (сmt Мирне, Мелітопольський район) та історичний комплекс «Запорізька Січ» на острові Хортиця. В Івано-Франківській області доступним є Музей Писанки у місті Коломия. У Київській області туристи з інвалідністю можуть відвідати музей народної архітектури у Переяславі. У Кіровоградській області адаптованими є дендропарк «Веселі Боковеньки» (с. Веселі Боковеньки) та музей «Хутір Надія» (с. Миколаївка).

В Одеській області до доступних об'єктів належать Аккерманська фортеця та мечеть (м. Білгород-Дністровський), палац-садиба Курісів, маєток Покровське (Петрівський замок) у с. Петрівка та Лютеранська кірха в с. Новоградківка. У Харківській області варто згадати сад скульптур (м. Харків), Вознесенську церкву в м. Ізюм та Харківський історичний музей. У Херсонській області туристично привабливими для осіб з інвалідністю є Очаківські ворота (м. Херсон), палац Ф.Е. Фальц-Фейна (с. Новоолександрівка) та біосферний заповідник Асканія-Нова. У Чернівецькій області доступними є Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, Успенська церква та будинок-корабель у місті Чернівці. У Чернігівській області – пам'ятник жертвам Голодомору та Чернігівський вал. Найбільшу

кількість доступних культурно-історичних об'єктів мають міста Київ та Львів. У Києві це: Києво-Печерська лавра, козацьке поселення «Мамаєва слобода», Пейзажна алея, Центр української культури та мистецтва, Музей вишивки Тетяни Протчевої. У Львові – палац Потоцьких, Львівський історичний музей, Національний музей імені Андрія Шептицького, Львівський музей на дотик та Регіональний музей у Стальовій Волі. Ці об'єкти поступово долають інфраструктурні бар'єри, впроваджуючи елементи доступності (пандуси, тактильні експонати, шрифт Брайля, супровід жестовою мовою тощо), що дозволяє говорити про позитивні тенденції у сфері розвитку інклюзивного туризму в Україні.

Проте, незважаючи на перелік доступних або частково адаптованих культурно-історичних туристських об'єктів, значна частина таких пам'яток в Україні досі залишається недоступною для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Основними перешкодами залишаються архітектурна недоступність (відсутність пандусів, ліфтів, адаптованих входних груп), брак тактильних елементів для осіб з порушеннями зору, а також відсутність інформаційного та мовного супроводу для людей з порушеннями слуху. Нерідко туристична інфраструктура не враховує базові принципи універсального дизайну, що унеможливлює повноцінну участь осіб з інвалідністю у культурному та екскурсійному житті країни. Така ситуація свідчить про необхідність подальших системних змін на рівні державної політики, місцевого самоврядування та туристичних установ задля створення справді інклюзивного туристичного середовища.

2.3. Аналіз основних проблем створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю

У 2014 році в межах реалізації проекту «Доступна Україна», що здійснювався за грантової підтримки Міжнародного фонду «Відродження», у 24 обласних центрах України було проведено моніторинг міської інфраструктури з метою оцінки її доступності для людей з інвалідністю. У результаті аналізу зібраної інформації були виявлені ключові проблеми, які перешкоджають формуванню безбар'єрного середовища в державі.

Насамперед, це загальна недостатність умов для повноцінної участі осіб з інвалідністю у суспільному житті. Однією з головних проблем є відсутність системного підходу до формування безбар'єрного середовища: адаптаційні заходи реалізуються фрагментарно, без врахування усіх потреб користувачів. Крім того, спостерігається нерозуміння поняття «комплексної доступності», яке включає не лише фізичну доступність, а й інформаційну, сервісну та комунікаційну. Значною проблемою є також відсутність належної громадської інфраструктури, орієнтованої на потреби осіб з інвалідністю. Недостатньо розвинена транспортна та вулична інфраструктура, що ускладнює мобільність таких осіб, особливо у великих містах. Водночас, відзначається слабкий громадський контроль за реалізацією державної політики у сфері доступності, що призводить до низької ефективності впроваджених рішень. Усе це свідчить про необхідність переходу від епізодичних ініціатив до комплексної державної політики, спрямованої на створення справжнього інклюзивного простору в Україні.

За результатами аналізу 7500 об'єктів суспільних і державних установ у 17 обласних центрах України, було встановлено, що лише 26% об'єктів відповідають критерію «доступно», ще 17% класифікуються як «частково доступні», тоді як більшість – 57% – є повністю недоступними для осіб з інвалідністю. Відповідно до методики «Мінімального соціального стандарту», яка визначає необхідний рівень умов для ведення самостійного способу життя особами з інвалідністю, найвищий рівень доступності зафіксовано в місті Донецьку – 44% об'єктів визнано доступними. Найнижчий показник продемонструвало місто Іллічівськ (нині Чорноморськ) в Одеській області, де лише 14% установ можна вважати доступними. Ці дані свідчать про значну нерівномірність у забезпеченні умов доступності в різних регіонах країни та актуальність подальших заходів щодо адаптації міського середовища для всіх категорій населення. [13, 36].

Опинившись у будь-якому місті України, особа з обмеженими можливостями пересування першочергово потребує актуальної та доступної інформації про стан інфраструктури й об'єктів, які вона може безпечно відвідати. Йдеться, зокрема, про вокзали, аптеки, медичні заклади, магазини, банки, заклади культури та місця для відпочинку. Попри те, що у багатьох містах такі об'єкти вже існують або поступово з'являються, отримати про

них інформацію безпосередньо під час переміщення містом майже неможливо. Відсутність єдиного інформаційного ресурсу або системи навігації, орієнтованої на потреби осіб з інвалідністю, суттєво ускладнює їхнє повсякденне життя, звужує можливості самостійного пересування і користування громадськими послугами, що, своєю чергою, обмежує їхню участь у суспільному житті.

Наприклад, в Одесі облаштовано понад п'ять пляжів, пристосованих для людей з інвалідністю, однак знайти інформацію про них у місті вкрай складно. Під час пересування на авто інформаційні позначення є лише на двох із них — у вигляді невеликої таблички під дорожнім знаком, без чітких вказівок напрямку руху до самого пляжу, причому така табличка помітна лише з одного боку дороги. Подібна ситуація спостерігається і на автомагістралі Одеса – Київ: інформацію про доступні кафе та санітарні кімнати, обладнані для людей з інвалідністю, можна знайти лише на заправках однієї мережі. Така обмеженість інформування суттєво знижує ефективність навіть добре реалізованих ініціатив з облаштування інфраструктури та робить користування нею практично неможливим без попереднього пошуку в Інтернеті або допомоги сторонніх осіб. Це вкотре підкреслює необхідність запровадження єдиної, доступної інформаційної системи та візуальної навігації для осіб з інвалідністю [8].

За результатами моніторингу доступності транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю, з 22 залізничних вокзалів 67% мають показник «доступно», 19% – «частково доступно» та 14% – «не доступно». Ситуація з автовокзалами менш позитивна: серед 34 об'єктів лише 41% є повністю доступними, 22% – частково доступними, а 38% взагалі не пристосовані до потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями. Послуги авіаційного транспорту також мають низку критичних недоліків. Попри те, що будівлі та сервіси аеропортів загалом демонструють достатній рівень доступності, гостро відчувається дефіцит спеціалізованого обладнання – зокрема амбуліфтів, які необхідні для безпечної посадки і висадки пасажирів, що пересуваються на візках. Крім того, відсутня чітка нормативна інструкція щодо перевезення осіб з інвалідністю в авіаційному транспорті, що створює додаткові труднощі як для перевізників, так і для пасажирів.

Ще більш проблемним сегментом залишається міський громадський транспорт, який є ключовим елементом щоденної мобільності осіб з інвалідністю. Тут можна виділити дві основні складові проблеми доступності: по-перше, більшість транспортних засобів – автобуси, трамваї, тролейбуси, маршрутні таксі – не обладнані спеціальними пристроями для перевезення людей з обмеженими можливостями; по-друге, інфраструктура зупинок громадського транспорту в більшості міст і сіл України не адаптована для вільної та безпечної посадки/висадки таких пасажирів. У результаті щоденне пересування для багатьох людей з інвалідністю залишається ускладненим або зовсім неможливим, що істотно обмежує їхню участь у соціальному, економічному й культурному житті.

Відсутність єдиної, ефективно функціонуючої системи адміністративного контролю за процесом створення доступної інфраструктури в містах України призводить до систематичних і повсюдних порушень норм доступності. Це стосується як новобудов, так і реконструйованих об'єктів, які часто не відповідають мінімальним вимогам щодо безбар'єрності. Проведений у різних обласних центрах України моніторинг архітектурної доступності підтверджує ці занепокоєння невтішними статистичними даними. Виявлені численні порушення – від неправильного облаштування пандусів і відсутності ліфтів до нехтування тактильними елементами, навігаційними знаками чи спеціальним сервісом для осіб з інвалідністю – свідчать про формальний підхід до реалізації державної політики у цій сфері. Відсутність належного контролю та відповідальності сприяє тому, що доступність декларується лише на папері, тоді як у реальному середовищі такі об'єкти часто залишаються недоступними для маломобільних груп населення (табл. 2.1).

Починаючи з 2013 року, в Україні набули чинності положення законодавства, які регламентують обов'язкову доступність транспорту загального користування для осіб з інвалідністю. Згідно з цими вимогами, усі види громадського транспорту – залізничний, морський, річковий, автомобільний, авіаційний, а також міський електротранспорт – повинні бути обладнані зовнішніми звуковими інформаторами номера маршруту та його

кінцевої зупинки. Крім того, у салонах мають функціонувати текстові та звукові системи, що забезпечують обов'язкове оголошення зупинок.

Таблиця 2.1

**Моніторинг архітектурної доступності об'єктів
в обласних центрах України (за даними [13])**

Досліджені об'єкти	Кількість досліджених об'єктів	Частка із досліджених об'єктів, %	
		доступно	не доступно
органів влади	1139	34	48
охорони здоров'я	540	28	52
освіти	486	17	67
транспортної інфраструктури	68	51	29
комерційної інфраструктури	3613	23	62
культури та дозвілля	997	28	54

Закон також передбачає, що всі транспортні засоби загального користування, які виготовляються в Україні або ввозяться на її митну територію, повинні бути пристосовані для користування людьми з порушеннями зору, слуху, а також з ураженнями опорно-рухового апарату. Це включає наявність пандусів або підйомників, тактильних та контрастних маркувань, кнопок виклику допомоги, візуального і звукового дублювання інформації. Усі ці заходи мають на меті забезпечення рівного доступу до транспортних послуг та сприяння інтеграції осіб з інвалідністю у повсякденне життя. Водночас, фактичне виконання цих норм на практиці залишається нерівномірним і потребує системного контролю та оновлення транспортного парку в багатьох регіонах [28].

Інфраструктурні чинники, що впливають на формування адаптивного туризму, умовно поділяються на дві сегментні групи. До першого сегменту належать об'єкти розміщення та харчування – готелі, кемпінги, туристичні бази, санаторії, ресторани й кафе, які повинні бути адаптованими до потреб осіб з інвалідністю, зокрема обладнані пандусами, ліфтами, спеціальними номерами та санвузлами. До другого сегменту відноситься транспорт і зв'язок, що включає доступність громадського та індивідуального транспорту, інформаційних систем, мобільного зв'язку, інтернет-сервісів та

навігаційних послуг. Саме ці дві групи інфраструктурних складових є базисом для створення комфортного, безпечного та інклюзивного туристичного середовища.

За даними Національної Асамблеї інвалідів України, найбільша кількість туристських закладів, що надають послуги особам з інвалідністю, зосереджена в Автономній Республіці Крим, Миколаївській, Полтавській та Рівненській областях. Ці регіони вирізняються високим і середнім рівнем підтримки з боку державних та недержавних структур, що сприяє розвитку адаптивного туризму. У той же час серед регіонів із низьким рівнем такої підтримки винятком є Луганська область, де, попри складну ситуацію, діє помітна кількість туристських закладів, орієнтованих на обслуговування осіб з інвалідністю. Рівень адаптованості туристичної інфраструктури безпосередньо впливає на кількість проведених заходів для туристів з особливими потребами, а також на кількість осіб, залучених до цих заходів. Так, серед лідерів за кількістю адаптивно-туристських подій та наявністю пристосованих маршрутів можна виокремити АР Крим, Запорізьку, Рівненську, Одеську та Полтавську області. Натомість Київська та Дніпропетровська області, незважаючи на високий і середній рівень розвитку інфраструктури, демонструють меншу активність у проведенні спеціалізованих заходів. Окремо слід відзначити регіони, де адаптована інфраструктура перебуває на низькому рівні, але кількість туристських заходів для осіб з інвалідністю є відносно високою. Прикладом такої ситуації є Харківська область, яка, не маючи належної інфраструктурної бази, все ж активно залучає осіб з інвалідністю до туристичних, культурних та реабілітаційних ініціатив. Це свідчить про значення локальної ініціативи та потенціал розвитку адаптивного туризму навіть у складних умовах.

Житомирська, Закарпатська, Херсонська, Чернігівська та Чернівецька області, попри низький рівень розвитку адаптивно-туристської інфраструктури, вирізняються значною кількістю перспективних туристських об'єктів та маршрутів, які мають потенціал для залучення осіб з інвалідністю. Це свідчить про наявність природних, культурних і історичних

ресурсів, які за умов належної адаптації можуть стати основою для розвитку інклюзивного туризму в цих регіонах.

Серед організацій та ініціатив, які користуються популярністю серед туристів з інвалідністю та громадських об'єднань, що організовують спеціалізований відпочинок, варто відзначити Організацію відпочинку людей з обмеженими можливостями «Зелений Хрест» (м. Львів), туристську базу «Студяга» (Сумська область), Харківський скеледром ХАУ, а також перший в Україні адаптований пляж у місті Маріуполь (Донецька область). Унікальним об'єктом є Євпаторійський центр дайвінгу для осіб з особливими потребами, який функціонував в АР Крим, як і яхт-клуб «Вітрила» у селі Оленівка. Особливої уваги заслуговує Вінницький повітроплавальний клуб, який став майданчиком для проведення найбільшого в Україні за чисельністю учасників заходу для людей з інвалідністю, що об'єднує інклюзивний туризм, авіацію, реабілітацію та активний відпочинок. Ці приклади демонструють, що навіть за обмежених умов розвитку інфраструктури можливе створення успішних і соціально значущих проєктів у сфері адаптивного туризму, особливо за умов активної участі громадських організацій, волонтерських ініціатив і локальних спільнот.

Розвиток та адаптація туристичної інфраструктури для потреб осіб з інвалідністю значною мірою залежать від рівня державної та недержавної підтримки й потребують постійного фінансування. Коштів, які виділяються з державного бюджету, здебільшого недостатньо для комплексного впровадження інклюзивних рішень, тому державні установи, що надають туристичні послуги, активно залучаються до співпраці з міжнародними партнерами, беруть участь у грантових програмах і проєктах технічної допомоги.

Показовим прикладом є період 2012–2014 років, коли понад 100 музеїв України стали учасниками міжнародних ініціатив, спрямованих на покращення доступності культурних закладів. У результаті 91 музейний об'єкт отримав сертифікат, що підтверджує його адаптованість до потреб різних категорій осіб з інвалідністю. Серед таких об'єктів – музей народної творчості Гуцульщини у місті Коломия Івано-Франківської області. Варто зазначити, що переважна більшість доступних музеїв розташована у західних

регіонах України. Це пояснюється тим, що міжнародні партнери охочіше співпрацюють з регіонами, де спостерігається стабільна політична ситуація.

Особливо виділяються Івано-Франківська та Львівська області, де сформовано чималу кількість готелів, туристичних комплексів та садиб зеленого туризму, що відповідають критеріям доступності та готові приймати осіб з обмеженими фізичними можливостями. Крім того, значна частина об'єктів розміщення з обладнаними номерами для туристів з інвалідністю зосереджена у великих містах України: у Києві таких готелів налічується 34, у Львові – 15, в Одесі – 13. Це свідчить про те, що найбільші міста демонструють вищий рівень адаптації туристичної інфраструктури, що створює передумови для подальшого розвитку інклюзивного туризму як у мегаполісах, так і в регіонах із привабливим культурно-природним потенціалом.

До другого сегменту інфраструктурних чинників, що відіграють важливу роль у формуванні адаптивного туризму, належать показники транспортної доступності, зокрема рівень організації пасажирських перевезень залізничним, авіаційним та автобусним транспортом. Саме ця сфера є базовою для реалізації права людей з інвалідністю на свободу пересування, закріпленого у статті 33 Конституції України та Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» № 1382-IV від 11 грудня 2003 року. Від наявності доступного транспорту залежить можливість осіб з інвалідністю брати участь у туристичних подорожах, відвідувати культурні події, реабілітаційні програми та вести активне соціальне життя. Тому рівень адаптації транспортної системи до потреб маломобільних груп населення є ключовим індикатором розвитку інклюзивного середовища загалом та адаптивного туризму зокрема [13].

Основною проблемою формування сучасного ринку адаптивно-туристських послуг залишається недостатня підготовка або відсутність адаптації туристської інфраструктури та кадрів туристичних підприємств до прийому нової категорії споживачів — осіб з інвалідністю. Це стосується як об'єктів розміщення (готелів, баз відпочинку, туристських комплексів), так і

закладів харчування, музейних установ, рекреаційних зон та організаторів додаткових послуг. Ефективність розвитку адаптивного туризму значною мірою залежить від рівня доступності цих об'єктів, який визначається наявністю фізичних, інформаційних і сервісних умов для комфортного перебування маломобільних груп населення. Відповідно, індикатором готовності інфраструктури до обслуговування осіб з інвалідністю виступає кількість туристських об'єктів, які є «доступними» або частково «доступними» за стандартами безбар'єрного середовища. Одночасно гостро стоїть питання професійної підготовки персоналу туристичних підприємств, який повинен володіти знаннями та навичками з етики обслуговування осіб з інвалідністю, особливостей комунікації та надання спеціалізованих послуг, що також потребує змін у системі фахової освіти і підвищення кваліфікації [31].

Аналіз розробленої картосхеми регіональних відмінностей рівня розвитку інфраструктури адаптивного туризму вказує на те, що значна частина областей України характеризується низьким рівнем адаптованості туристської інфраструктури, що підтверджується наявністю не більше трьох спеціалізованих туристських об'єктів на область. Такий стан речей безпосередньо впливає на обмежену кількість туристських заходів, що проводяться для осіб з інвалідністю, а також на низький рівень залученості цієї категорії населення до активного туристського життя. Водночас окремі регіони демонструють позитивні тенденції розвитку адаптивного туризму. Зокрема, Київська та Запорізька області вирізняються високим рівнем адаптованості інфраструктури, що виражається у наявності понад семи спеціалізованих туристських об'єктів. Це, в свою чергу, забезпечує вищу інтенсивність проведення заходів туристського спрямування для людей з інвалідністю та більшу кількість осіб, які мають змогу долучитися до активного та доступного туризму. Такі регіони можуть виступати прикладом ефективної інтеграції адаптивного туризму у місцеві соціальні та економічні стратегії (додаток В).

Незважаючи на значну кількість туристських об'єктів, які адаптовано до потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями, адаптивний туризм в Україні лише окреслює свою конфігурацію. Передусім це спричинено недосконалістю державної політики в галузі туризму, зокрема відсутністю системного підходу до розробки та впровадження нормативно-правової бази, недостатньою інтеграцією принципів інклюзії у національні програми розвитку туризму, а також фрагментарною координацією між державними структурами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. Як наслідок, багато ініціатив залишаються на локальному рівні, без можливості масштабування, фінансової підтримки та довгострокової реалізації. Тому на сучасному етапі розвитку адаптивного туризму в Україні особливо актуальним є формування чіткої державної стратегії, яка враховувала б потреби маломобільних груп населення, передбачала механізми стимулювання бізнесу до створення безбар'єрного середовища та забезпечувала стабільне фінансування проєктів у сфері інклюзивного туризму.

Україна практично зовсім не готова до надання туристських послуг людям з особливими потребами, адже рекреаційні зони не пристосовані до їхніх побажань і вимог, бракує фахівців, методик, досвіду. У Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» вказується про необхідність «створювати умови для безперешкодного доступу інвалідів до жилих, громадських і виробничих будинків, споруд, громадського транспорту, для вільного пересування в населених пунктах». Проте доступність середовища в Україні все ще залишає бажати кращого. Більшість значущих об'єктів соціальної та туристської інфраструктури залишаються недоступними для інвалідів та маломобільних груп населення, оскільки вони не відповідають вимогам середовища їх життєдіяльності. Переважна більшість готелів та інших засобів розміщення потребують значної реконструкції, щоб відповідати сучасним стандартам інклюзивності. Водночас варто відзначити, що певні кроки у напрямі покращення ситуації вже зроблено: прийнято нові архітектурні нормативні документи, нові

будівельні норми та правила, які враховують потреби осіб з інвалідністю. Щоправда, деякі з цих заходів мають радше декларативний, ніж практичний характер. Разом з тим, в Україні вже проведені консультації та зібрано значний обсяг матеріалу щодо вирішення проблем доступності середовища за кордоном, зокрема в таких країнах як Канада, Сполучені Штати Америки, Польща, що може слугувати позитивним прикладом і базою для адаптації найкращих світових практик у вітчизняний туристський простір.

Вся інфраструктура туристського та готельного бізнесу в Україні переважно орієнтована на обслуговування здорових людей, залишаючи поза увагою потреби осіб з інвалідністю чи інших маломобільних груп населення. Більшість готелів і турбаз, за винятком спеціалізованих профільних курортів, не адаптовані для створення комфортних умов для всіх категорій громадян. Персонал таких закладів зазвичай не має спеціальної підготовки щодо обслуговування осіб з особливими потребами, а сама інфраструктура не передбачає базових зручностей — пандусів, спеціальних санвузлів, інформаційних табличок шрифтом Брайля, широких дверних прорізів тощо. Усе це робить майже неможливим доступ до звичних для інших форм відпочинку, зокрема активного туризму в гірських місцевостях або мандрівок до інших міст. Станом на сьогодні майже всі туристські агентства, готелі та бази відпочинку або ігнорують інклюзивні потреби, або не виявляють ініціативи щодо змін, вважаючи це неприбутковим напрямом. Ситуацію ускладнює також відсутність на загальнодержавному рівні ефективної програми забезпечення рівного доступу до активного туризму для неповноправних осіб, що суттєво гальмує розвиток адаптивного туризму в Україні та суперечить принципам інклюзивного суспільства.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКСКУРСІЇ «АЛЕЯМИ ПАРКУ ІМ. Ф. МЕРШАВЦЕВА»

На основі проведених теоретичних досліджень розроблено такий туристський продукт, як інклюзивна екскурсія по одному із доступних рекреаційних ресурсів м. Кривий Ріг – парку ім. Ф. Мершавцева, адаптованої до широкого загалу категорій осіб з різними порушеннями функцій організму (маломобільних, з порушеннями зору, слуху тощо).

Розроблений турпродукт (інклюзивна екскурсія) представлений у вигляді: 1) програми екскурсії; 2) схеми маршруту; 3) технологічної карти маршруту; 4) портфеля екскурсовода; 5) основного авторського тексту; 6) кошторису екскурсії (не розроблявся, бо її проведення передбачається або на волонтерських, або на благодійних засадах, тобто безкоштовно для самих учасників).

Мета екскурсії «Алеями парку ім. Ф. Мершавцева» – забезпечити доступну рекреацію для всіх груп рекреантів, сформувавши знання про історію парку та міста, дати загальні уявлення про Криворізький басейн залізних руд, спонукати до подальших прогулянок на свіжому повітрі, здійснити естетичне виховання.

1. Програма екскурсії (загальна тривалість 90 хв.):

10:00 – зустріч, знайомство біля пам'ятного знаку на честь 200-річчя заснування Кривого Рогу

10:00–10:15 – розповідь про пам'ятний знак та історію заснування м. Кривого Рогу (тактильно граніт, стовбур дуба) й історію створення парку

10:15–10:20 – підйом на місток «Закоханих»

10:20–10:30 – панорама (тактильно замки, структура мосту, опис панорами, запах води); легенда про Вовче гирло

10:30–10:35 – спуск з містка

10:35–10:40 – перехід до Човнової станції

10:40–10:55 – розповідь і показ архітектури Човнової станції, панорама на р. Інгулець, огляд входу в парк (тактильно та опис Човнової станції, металева скульптура «Ялинка»; запахи води, квітів по сезону (медуниця))

10:55–11:00 – перехід до алеї парку «Скансен гірських порід»

11:00–11:25 – розповідь, показ, тактильно види гірських порід Кривого Рогу, історія формування Криворізького басейну

11:25 – вихід до фонтану «Лілія», завершення екскурсії, відповіді на запитання, розповідь про додаткові доступні об'єкти огляду.

2. Схема маршруту екскурсії представлена на рис. 3.1.

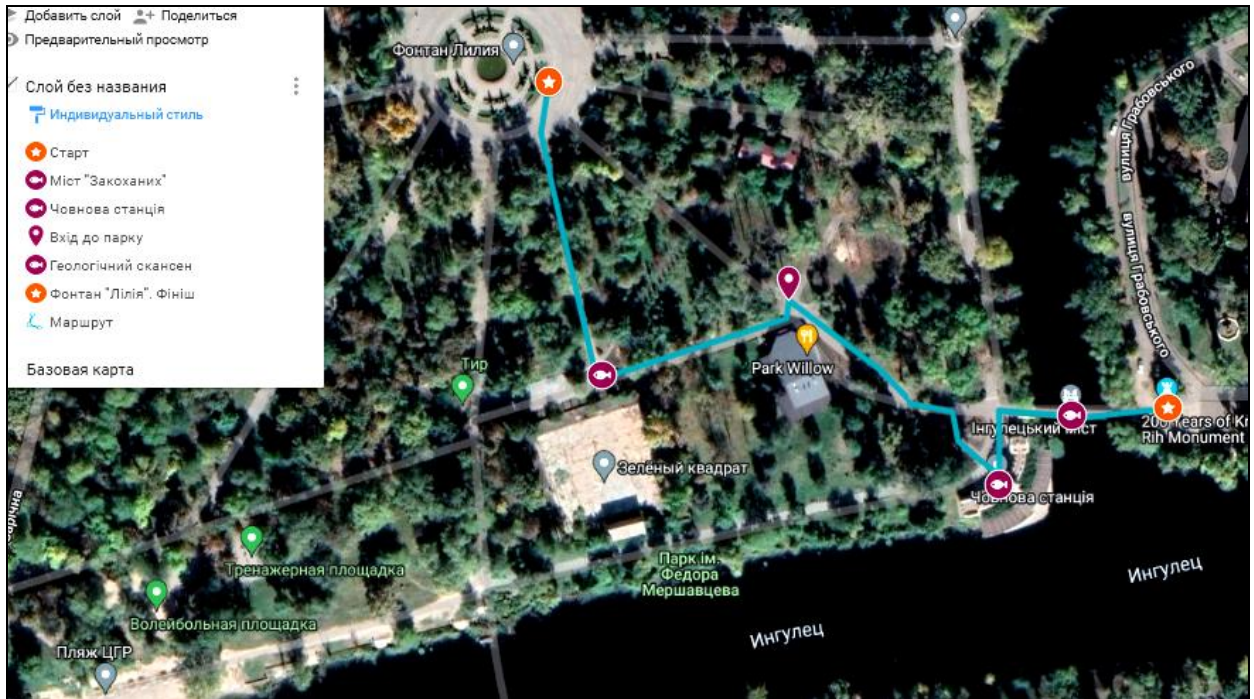

Рис. 3.1. Схема маршруту екскурсії (розробка автора).

Специфіка маршруту екскурсії полягає в тому, що він прокладений по одному із найдоступніших парків Кривого Рогу: всі місточки, алеї, санітарні вузли адаптовані до потреб відвідувачів на кріслах колісних. Цей екскурсійний маршрут дає можливість гіді залучити всі органи чуттів екскурсантів (окрім смакових, які залучаються у разі перерви на перекус):

- зір – огляд панорам і деталей мостів, металевих деталей, гірських порід, дерев, трав'янистих рослин, води, ґрунту;
- слух – голоси відпочиваючих, спів пташок і гудіння бджіл, плескіт води річок і фонтану, дзвін металевих замків на місточку;
- тактильні – відчуття різних поверхонь металевих деталей, гірських порід, дерев, трав'янистих рослин, води, ґрунту;
- нюх (аромат) – запахи води, ґрунту, ароматних трав та дерев, запахи кави та їжі на фудкортах, запах гірських порід.

Розроблений маршрут екскурсії професійний гід зможе адаптувати залежно від потреб адаптивного туриста і типу порушень функцій його організму. Маршрут прокладено місцевістю максимально пристосованій під потреби адаптивного туриста, передбачено рух доріжками з щільним покриттям, оснащений пандусами та доступними вбиральнями, об'єкти показу є інтерактивними в тому плані, що їх можна торкатися, нюхати, розглядати.

3. Технологічна карта екскурсії представлена у таблиці Г.1 (додаток Г) такими рубриками: «Етапи переміщення за маршрутом», «Місця зупинок», «Об'єкти показу і відвідування», «Тривалість огляду, хв.», «Основний зміст інформації», «Вказівки щодо організації», «Методичні вказівки».

4. Портфель екскурсовода представлений в основному авторськими фото у додатку Г (рис. Г.1–рис. Г.12).

5. Індивідуальний текст екскурсії:

Зустріч і знайомство біля **пам'ятного знаку на честь 200-річчя заснування Кривого Рогу** у вигляді гранітного прямокутногоobelіску, що передає зміст листа кошового отамана про заснування поштової станції Кривий Ріг (рис. Г.2, додаток Г).

«Добрий день. Влаштовуйтеся зручно, сьогодні ми прогуляємося алеями парку імені Федора Мершавцева і дізнаємось коротку історію виникнення і розвитку цього міського поселення.

Кривий Ріг – унікальне місто Південного Придніпров'я, що розкинулося окремими осередками вздовж Криворізького залізничного басейну на сотню кілометрів, займаючи площу 431 квадратний кілометр.

Свого часу багатство власних залізничних запасів, близькість кам'яного вугілля Донбасу та марганцевих руд Нікопольського басейну зумовили гірничодобувну та металургійну спеціалізацію, що фактично вирішило його подальшу долю й сформувало унікальний витвір містобудування (рис. Г.3, додаток Г).

Історія краю говорить про те, що Кривий Ріг із самого початку виник як звичайне поселення на Кизикерменському шляху, при злитті річок Інгульця і Саксагані (зверніть увагу на місце нашої зустрічі). Як прийнято вважати, літочислення Кривого Рогу починається з 1775 року, якраз після ліквідації Запорозької Січі. Згодом місто стало частиною поштового тракту, який з'єднав Центральні українські землі з Півднем.

Ми з Вами зараз знаходимось як раз біля пам'ятного знаку на честь 200-річчя заснування міста. Зверніть увагу, що це місце близько до гирла річки Саксагань і кам'яного мису, які дали назву місту.

Не дивлячись на те, що величезні запаси Криворізького басейну були відкриті ще у 1780-х роках експедицією Петербурзької академії наук на чолі з Василем Федоровичем Зуєвим, упродовж цілого сторіччя Кривий Ріг лишався звичайним поселенням із сільськогосподарською та ремісничою спеціалізацією. Тільки у 1881 році видатний громадський діяч і підприємець Олександр Миколайович Поль, заручившись підтримкою іноземних інвесторів, розпочав промислову розробку залізрудних пластів на Саксаганському руднику, що містяться в районі нинішньої шахти «Гігант-Глибока». Це й є часом, коли Кривбас вступив у нову епоху індустріалізації.

Тут ми можемо відчувати запах води, аромати квітів, обійняти дуб (пригадайте, що зображено на гербі міста, що символізує це дерево у слов'ян).

Саме на цьому березі розташовувалась садиба **Федора Матвійовича Мершавцева** – капітан-лейтенанта імператорського морського флоту, учасника Кримської війни та навколосвітньої подорожі. У 1854 році там з'явився перший у Кривому Розі двоповерховий будинок із червоної цегли за адресою вулиця Грабовського, будинок 9, який зараз зруйнований. Уздовж ріки Інгулець, за розпорядженням Мершавцева, почали розбивати сад-парк, висаджуючи дерева з усієї Європи: берест, вербу, акацію, груші, яблуні, абрикоси, сливи і десятки сортів вишні. У центрі парку була алея шириною у 4 метри, засаджена лише вишнями. Вона тягнулася від будинку Мершавцева до берега ріки. Він продовжував займатися садівництвом до самої смерті у 1903 році, а також побудував у містечку фонтан і атракціони: каруселі, гойдалки, човнову станцію (рис. Г.4, додаток Г).

Парк, який за радянських часів був головним у місті, зараз займає площу 36 гектарів. До 1918 року на Криворіжжі вже існували подібні парки: на території Криворізької загальноосвітньої школи № 8 (парк-сад поблизу будинку Мершавцева), у садибах Колачевського, Харіна, Деконських, Перрі, Зимовського.

Час закладення парку у різних джерелах представлений різними датами: меморіальна дошка на одній з колон Човникової станції – 1921 рік; планшет біля стадіону «Спартак» – 1932 рік; за припущеннями тексту («...міська влада навесні приступить до посадки парку, що повинен стати не тільки місцем відпочинку, але й оздоровницею жителів Кривого Рогу ...») в одному із номерів середини грудня 1926 року газети «Червоний Гірник» – 1927 рік. У будь-якому випадку парку щонайменше 80 років, а розбіжності в датах заснування свідчать про тривалий та поетапний термін висаджування рослин. Тут росте понад сорок сортів декоративних рослин, серед яких зустрічаються рідкісні види. Флористичну основу парку складають каштан кінський, липа серцевидна, тополя канадська, клен гостролистий та інші види листяних деревних порід. Берегами водойм ростуть плакучі верби й ясени. Із хвойних поширені ялина колюча та європейська, туя західна й ялівець козачий. Чагарники переважно представлені жасмином садовим, спіреєю середньою та калиною.

Основними визначними пам'ятками парку є Човникова станція, старі колонади, підвісні мости, з яких відкривається панорама злиття річок Інгулець і Саксагань, геопарк гірських порід Кривбасу під відкритим небом, археологічний майданчик, стадіон «Спартак» тощо. До категорії заповідних об'єктів парк віднесений у 1972 році рішенням Дніпропетровського облвиконкому.

Далі ми переходимо до парку через **місток «Закоханих»** (рис. Г.5 і рис. Г.6, додаток Г). Міст перекинутий через **річку Саксагань**, назва якої походить від тюркського слова «Сахаган» – «сорока». Бере початок із джерела біля села Малоолександрівка Верхньо-Дніпровського району Дніпропетровської області. Вона за розмірами відноситься до категорії малих річок і належить до басейну Дніпра. Через зарегулювання стоку її довжина скоротилася із 141 до 134 кілометрів. Русло у верхній частині пряме, у нижній – звивисте. Правий берег крутіший за лівий, а в місцях виходів кристалічних порід – скелястий (сланцеві скелі біля шахти «Північна» колишнього рудника імені Кірова). Нині нижня частина ріки протяжністю 5,2

кілометрів протікає під землею у вигляді Саксаганського дериваційного тунелю. Сучасне гирло водотоку розташоване в районі селища Чорногорка і на 1,5 кілометри нижче від природного гирла у районі парку імені газети «Правда». До кінця XIX століття Саксагань впадала у річку Інгулець двома гирлами, а на місці сучасного парку існував острів.

Місце лівого рукава, де нині розташований місток «Закоханих» (ми з вами тут знаходимося), називалося **«Вовчим горлом»**. Існує така легенда про нього. Було це давно, за кілька віків до того, як річку Саксагань закрили в труби. Впадала вона в Інгулець повноводною, була сильною її течія. А про Інгулець і говорити нічого. Тому на місці їх злиття завжди шуміли вири. Дуже глибоко тут було. Обходили це місце і люди, і звіри. Тому, якщо потрапиш у водяні обійми річки, то вибратися вже не зможеш. Тягнуло в глибину, у вир. Недобра слава порилось Україною про ті місця. А одного разу недалеко, біля річки, розгорілася жорстока січ. Це славні запорожці перегородили шлях ненаситним кримським татарам, в яких було сила-силенна полчищ. Але ще більшою була злість козака до поневолювачів, тому орлами вони налетіли на чужоземців. Не встояли правовірні вороги, кинулися з усіх ніг бігти. Було вже дуже пізно, не помітили вони, як відтіснили їх запорожці до прибережних заростей. Зіскочили з коней і в кущі в надії врятуватися. А козаки не відстають. Зупинилися чужоземці між двома річками. Подітися татарам нікуди – або у воду, або під шаблі козацькі. Зашуміла вода від ворожих тіл. Але жоден з них не вибрався живим на берег. Як ненажерливі вовки, хапали вири ворогів. Навіть бували козаки і ті, бачачи, як один за одним зникають у воді чужоземці, зупинялися в страху. «Не річка, а справжнє «вовче горло». Скільки не кидай, все мало», – міг тільки і сказати старший із козаків. А після, згадуючи про цю січ, запорожці говорили: «Це було у «Вовчого горла». Довго ще народ зберігав таку назву. Тільки не ті вже зараз Інгулець і Саксагань. Інгулець обмілів і став спокійним. Пустили під землю Саксагань. А на тому місці, де зустріли свою загибель чужоземці, залишився глибокий тихий затон. Володимиром Гоголем-Царенком у 1960-ті роки записане таке: «За свідченнями місцевих мешканців, ще у середині

XX століття в цьому руслі спостерігались численні коловороти, в яких іноді гинули діти, що приходили сюди купатись». У наш час режим води сповільнено і в старому руслі Саксагань більше нагадує затоку.

Така не весела історія цієї місцини, і не дарма саме тут молодята скріплюють свій брак міцними металевими замками, ключі від серця один одного викидаючи у ці глибокі води.

Звідси ми бачимо і **річку Інгулець**, яку скіфи та греки називали Пантікапей. В Іпатіївському літопису 1190 року ріку називають «Івлей». Більшість дослідників перекладають це слово як «вартова», «прикордонна», тобто річка, що текла на межі давньоруських і половецьких земель. Пізніше назва в тюркомовному варіанті перетворилася в «Інголь». Перша згадка ріки під назвою «Інгулець» датується 1552 роком. Починається у балці біля села Топила Знам'янського району Кіровоградської області. Довжина ріки 549 кілометрів. У нижній частині русло сильно меандрує. До зарегулювання стоку, під час повеней рівень води піднімався в річці на 5–6 метрів, а іноді й до 8 метрів.

Зверніть увагу, поки ми рухаємось до Човнової станції, можна побачити сучасну **металеву скульптуру «Ялинка»**. Як гадаєте, для чого вона тут?

Далі ми з Вами оглянемо чудову пам'ятку архітектури **Човнову станцію** (рис. Г.7, рис. Г.8, рис. Г.12, додаток Г). Зведена вона в архітектурному стилі неокласицизм у травні 1957 року. Її розташування при злитті Саксагані та Інгульця додає особливої пейзажності, і вона чудово проглядається з усіх боків. Завжди була візитівкою міста. Човникова станція стала улюбленим місцем молодят під час весільних прогулянок містом. Над павільйоном станції працювали архітектор Василь Суманєєв і скульптор Леонід Пержа. Ліпленням займалися Анатолій Ярошенко та В'ячеслав Чиж. Раніше на станції була можливість лише за 30 копійок покататися на човні. Зараз пропоную створити колективне фото на фоні чудової пам'ятки.

Далі ми з вами оглянемо одну із цікавих п'яти алей парку імені Федора Мершавцева, що як промінчики Сонця сходяться до центру – фонтану «Лілія» – і являють собою геологічний скансен.

«Скансен гірських порід» (рис. Г.9, додаток Г) – це музей під відкритим небом доступний для огляду без гiда 24 години на добу. Оскільки Кривий Ріг – «місто залізної руди», а його підприємства видобувають цю гірську породу, то й у скансені гірничозбагачувальні комбінати (або скорочено ГЗК) міста по алеях розмістили свою продукцію. Пропоную оглянути одну із них, де представлені фрагменти узятих із різних глибин кар'єру Південного ГЗК гірських порід. Цей кар'єр відпрацьовує Скелеватське магнетитове родовище. Породи мають метаморфічне походження і смугасту текстуру, де представлені смуги кварцу (світлі) і, головним чином, гематиту (темні смуги). Власне темні смуги (гематит) відповідають хімічному елементу Fe і за їх співвідношенням із кварцом та іншими домішками визначають залізовмісність зразків (рис. Г.10, додаток Г).

Зверніть увагу на смугастість цих гірських порід. Насправді вся залізна руда міста міститься у Криворізькому басейні залізних руд (який складається з багатьох родовищ). Вчені досі достеменно не знають історію утворення залізних руд, але сам басейн нагадує торт «Наполеон» (пригадайте його смужки). Доторкніться до гірських порід, пригадайте геохронологічну шкалу. Як гадаєте, наскільки давніми є ці породи? Вони «бачили» перші у світі живі організми, їх вік становить 2,5 мільярди років, адже сформовані вони у докембрії.

Завершуємо нашу прогулянку парком біля **фонтану «Лілія»** (рис. Г.11, додаток Г). Якщо у вас є запитання, я з радістю на них відповім. Самостійно в цьому парку ви можете ще оглянути такі цікаві об'єкти, як: археологічний скансен (Криворізький стоунхендж – кромлех), старий запорізький хрест, будиночок садівника, можете взяти участь у різних майстер-класах, оглянути колони парку, просто прогулятися та подихати свіжим повітрям».

6. Кошторис екскурсії не розроблявся, оскільки вона запланована для проведення на благодійних (волонтерських) засадах або на договірній основі та безоплатно для самих учасників. Екскурсія не передбачає використання транспортного засобу і будь-яких додаткових витрат, тому, ймовірно, у договорі варто лише прописати заробітну плату гідю на маршруті. За сучасними оцінками, вартість однієї години роботи гідя стартує від 500 грн. На нашу думку, такий маршрут екскурсії повинен передбачати зарплатню гідя не менше 1000 грн за 90 хв. роботи.

Розроблений туристський продукт (інклюзивна екскурсія «Алеями парку ім. Ф. Мершавцева») по праву може вважатися адаптивним, адже враховані всі вимоги специфічного споживчого сегменту щодо такого виду туристської діяльності.

ВИСНОВКИ

В результаті виконаного дослідження було досягнуто його мету, що дозволило сформулювати ряд висновків:

1. Досліджено теоретичні основи та історію становлення адаптивного туризму. Встановлено, що адаптивний туризм з'явився в 1970-х роках і розвивався у відповідних громадських організаціях, і з початку це були окремі туристські продукти (переважно реабілітаційного та оздоровчого характеру), повністю пристосовані під потреби окремих категорій осіб з певними групами порушення функцій, поступово надавачі туристських послуг і громадськість зрозуміли, що це призводить до ізоляції і дискримінації цих осіб, і в той же час не враховує потреби окремих категорій людей, які тимчасово зазнали певних фізіологічних чи психологічних порушень. Так людство дійшло до ідеї про створення інклюзивного суспільства – середовища життя, роботи та відпочинку доступного для всіх, незалежно від ментального та фізичного стану організму. Наразі, в галузі адаптивного та інклюзивного туризму розроблено чітку законодавчу базу та стандарти. Сучасні туристські продукти створюють за всіма вимогами адаптивного туризму.

Адаптивний туризм поділяють на культурно-пізнавальний, оздоровчий, реабілітаційний та спортивний. Формами організації подорожей адаптивного туризму є традиційні прогулянки, екскурсії, походи вихідного дня, спортивні походи і експедиції. Вони здійснюються за спеціальними програмами з урахуванням фізичних та психофізичних можливостей адаптивних туристів та ознак доступності об'єктів відвідування, що складають їх заздалегідь визначений туристський простір.

2. Визначено та схарактеризовано основні типи рекреаційних ресурсів для забезпечення адаптивного туризму. Зокрема, існує декілька підходів до їх виділення. Загалом всі рекреаційні ресурси поділяють на: 1) природні; 2) природно-антропогенні; 3) суспільно-історичні. Окрему групу складають трансресурсні (наскрізні) об'єкти, які можуть належати до будь-якого з

відомих ресурсних угруповань, входити до будь-якої з ресурсних груп (гомогенні ресурси, парарекреаційні об'єкти). Такий специфічний рекреаційно-туристський ресурс, як суперточка-тур, що формується за рахунок гармонійного поєднання всіх вище перелічених видів. Новикова В. І. виділяє такі ресурси, як: об'єкти рекреації, рекреаційні угіддя та рекреаційні заклади, які є матеріальними (тобто набувають певного реального, матеріального вигляду) на відміну від рекреаційних заходів, явищ і процесів рекреаційної дії та рекреаційних властивостей простору, які нематеріалізовані, у певному розумінні є невідчутними щодо їх матеріальних форм і проявів.

3. Визначено суб'єкта адаптивного туризму – туристи, які мають на момент подорожі певні порушення функцій організму, сюди відносять як осіб з інвалідністю, так і категорії різних вікових груп людей (діти, люди старшого віку), людей з різними функціональними станами, наприклад – вагітні жінки, та інші вразливі категорії населення. Важливо, що всі вони потребують адаптації ресурсів та готових екскурсійних і туристських програм, тому варто: враховувати інтереси туристів з різними фізичними можливостями; забезпечити різноманітність та альтернативність туристських послуг; при проектуванні та реалізації туристських послуг віддавати перевагу районам із сприятливими кліматичними і природними умовами; обов'язковою умовою при організації подорожей є транспортна доступність об'єктів туристської галузі.

4. Виявлено, що в цілому туристська сфера України характеризується слабим ступенем інклюзивності. Із всіх складових туристського продукту: туристські об'єкти, маршрути (пішохідні), заклади розміщення, заклади харчування, інфраструктура та доступність туристського середовища в цілому, включаючи міський транспорт, – поки що є малоадаптованими до потреб всіх категорій специфічних туристів. Значною кількістю перспективних туристських об'єктів та маршрутів для осіб з інвалідністю, вирізняються Житомирська, Закарпатська, Херсонська, Чернігівська та Чернівецька області. Провідними організаціями, які займаються адаптивним

туризмом в Україні все ще лишаються громадські об'єднання: «Зелений Хрест» (м. Львів), туристська база «Студяга» (Сумська обл.), Харківський скеледром ХАУ, Вінницький повітроплавальний клуб (проведення найбільшого за чисельністю учасників в Україні заходу для осіб з інвалідністю у м. Вінниця). В напрямку створення середовища доступного для всіх рухаються музейні та культурно-історичні об'єкти України: у Вінницькій області – історико-культурний заповідник «Буша», Храм Олександра Невського (м. Жмеринка), музей-садиба М.І. Пирогова (м. Вінниця), Барський костел Св. Анни (м. Бар); історичний комплекс «Запорізька Січ» (о. Хортиця); в Івано-Франківській області – музей Писанка (м. Коломия); у Київській області – музей народної архітектури (м. Переяслав), у Кіровоградській області – дендропарк «Веселі Боковеньки» (с. Веселі Боковеньки), музей «Хутор Надія» (с. Миколаївка) тощо.

5. На основі теоретичних досліджень розроблено маршрут інклюзивної екскурсії «Алеями парку ім. Ф. Мершавцева», яка передбачає пересування туристів на кріслах колісних та пішки. Екскурсія відбувається у парку Кривого Рогу і має на меті – забезпечити доступну рекреацію для всіх груп рекреантів, сформувати знання про історію парку та міста, дати загальні уявлення про Криворізький басейн залізних руд, спонукати до подальших прогулянок на свіжому повітрі, здійснити естетичне виховання. Специфіка маршруту полягає в тому, що він прокладений по одному із найдоступніших парків Кривого Рогу. Всі місточки, алеї, санітарні вузли адаптовані до потреб відвідувачів на кріслах колісних. Також маршрут дає можливість гідно залучити всі органи чуттів, окрім смакових: зір, слух, тактильність, нюх. Основними об'єктами показу та розповіді на екскурсії є: пам'ятний знак на честь 200-річчя заснування Кривого Рогу, сам парк ім. Ф. Мершавцева, річки Інгулець та Саксагань, місток закоханих над Вовчим гирлом, Човнова станція, Скансен гірських порід, фонтан «Лілія».

Розроблений маршрут екскурсії підтверджує актуальність та практичну цінність проведеного кваліфікаційного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азін В.О. Доступність та універсальний дизайн : навч.-метод. посіб. ; за ред. Л.Ю. Байди, О.В. Красюкової-Еннс. Київ, 2013. 128 с.
2. Архипова С.П., Майборода Г.Я., Тютюнник О.В. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 496 с.
3. Барна Н.В., Коротєєва А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм. Київ: вид-во Ун-ту розвитку людини «Україна», 2020. 125 с.
4. Бейдик О.О., Топалова О.І. Класифікація та нові типи адаптивного туризму. *Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.* Черкаси: Брама-Україна, 2014. С. 8–13.
5. Бейдик О.О., Топалова О.І., Вакуленко Д.П., Землякова А.О. Оцінка природних рекреаційно-туристських ресурсів регіону для організації адаптивного туризму. *Регіон–2014: стратегія оптимального розвитку : матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. С. 56–59.
6. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування : монографія. Київ: ВПЦ «Київський ун-т», 2001. 395 с.
7. Бейдик О.О., Топалова О.І. Адаптивний туризм: передумови та перспективи розвитку, лідери Духу і Волі : навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 402 с.
8. Влащенко Н.М. Проблеми та перспективи розвитку інфраструктури для потреб інклюзивного туризму. *Бізнес-Інформ.* 2018. № 9. С. 122–126.
9. Вовчанська О.М., Іванова Л.О. Інклюзивний туризм: класифікаційні і маркетингові аспекти. *Інновації, тренди та перспективи індустрії гостинності : матер. I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 12 груд. 2019 р.).* Львів: ЛТЕУ, 2019. С. 9–14.
10. Гладенко Ю.М., Ронь Я.О. Адаптивний туризм як інструмент немедичної реабілітації: виклики та перспективи повоєнного розвитку. *Маркетингові та організаційні механізми повоєнного розвитку галузі гостинності та туризму України : матер. II міжнар. наук.-практ. конф.* Харків: НТУ «Харків. політех. ін-т», 2024. Ч. 1. С. 18–21.

11. ДБН В.2.2-18:2007. Будинки і споруди. Заклади соціального захисту населення. URL: <http://profidom.com.ua/v-2/v-2-2/1518-dbn-v-2-2-182007-zakladi-socialnogo-zahistu-naselenna> (дата звернення: 25.03.2025).
12. Доступний туризм. URL: https://www.unwto.org/accessibility?utm_source (дата звернення 29.04.2025).
13. Дрюма О. Безбар'єрне середовище для людей з інвалідністю в Україні: п'ять основних проблем. *Міжнародний фонд «Відродження»*. URL: https://www.irf.ua/bezbarene_seredovische_dlya_lyudey_z_invalidnistyu_v_ukraini_pyat_osnovnikh_problem/?utm_source (дата звернення 30.04.2025).
14. Інклюзивний туризм. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інклюзивний_туризм (дата звернення 05.05.2025).
15. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
16. Кравченко О.О. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю: погляд у минуле та перспективи сьогодення. *European humanities studies : State and Society: konferencia (Sladkovico, Slovenska republika)*. 2017. № 2. С. 130–142.
17. Криворізька старовина. URL: <https://www.facebook.com/groups/starovuna/?locale> (дата звернення 27.04.2025).
18. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) : навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2005. 432 с.
19. Сіліваненко В.О. Сутність адаптивного туризму та специфіка його організації. *Євроінтеграційні процеси в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі України : зб. тез допов. Всеукр. наук.-практ. студ. конф. (м. Київ, 12 березня 2025 р.)*. Київ: НУБіП України. 2025. С. 98–100.
20. Новикова В.І. Рекреаційні ресурси: місце в рекреаційній споживчій діяльності, класифікація, проблеми паспортизації та реєстрації. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. 2007. Вип. 7. С. 130–136.
21. Новикова В.І. Територіальна організація рекреаційної діяльності у контексті збалансованого розвитку регіону (на прикладі Черкаської області) : дис. ... к. геогр. н.; спец. 11.00.02. Київ, 2008. 268 с.
22. ООН: Всесвітня туристична організація. URL: <https://intent.press/publications/world/2023/oon-vsесvitnya-turistichna-organizaciya/> (дата звернення 30.04.2025).

23. Інклюзивні програми. *PinchukArtCentre*. URL: https://pinchukartcentre.org/ua/education/inclusive_programmes (дата звернення 12.05.2025).
24. Поколюдна М.М., Корнєєва С.Г., Коваленко Д.В. Особливості організації та проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями. *Вісн. ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. 2019. Вип 10. С. 209–218.
25. Сварник М., Грибальський Я., Войтюк Ю. та ін. Посібник з активного відпочинку та туризму для неповносправних. Львів: Т-во «Зелений хрест», 2006. 151 с.
26. Принципи універсального дизайну. *Універсальний дизайн*. URL: <http://ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu> (дата звернення 20.04.2025).
27. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання. ВВР. 2014, № 30, ст. 1011. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 3788-IX від 06.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1324-18#Text> (дата звернення 29.05.2025).
28. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України. ВВР УРСР. 1991. № 21, ст. 252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 29.05.2025).
29. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні. Закон України із змінами, внесеними згідно із Законом № 2249-VIII від 19.12.2017. ВВР. 2006, № 2–3, ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення 05.05.2025).
30. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу. Ніжин: Ніжин : Вид-во Ніжинського держ. ун-ту ім. М. Гоголя, 2010. 336 с.
31. Топалова О.І. Суспільно-географічні передумови та перспективи розвитку адаптивного туризму в Україні: дис. ... канд. геогр. н. ; спец. 11.00.02. Київ, 2016. 175 с.
32. Туризм для всіх – це не лише пандуси. Як зробити туристичне місце доступним. *Накупіло*. URL: https://nakypilo.ua/novyny/turyzm-dlia-vsikh-tse-ne-lyshe-pandusy-yak-zrobyty-turystychne-mistse-dostupnym/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 29.04.2025).

33. Tourism for All – promoting universal accessibility. Good Practices in the Accessible Tourism Supply Chain. *UNWTO and ENAT*. 2016. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418138>.
34. Харківський художній музей. *Музейний портал*. URL: https://museum-portal.com/ua/muzeyi/109_harkivskiy-hudozhniy-muzei (дата звернення 20.04.2025).
35. Швед М. Основи інклюзивної освіти. Львів: Український католицький університет, 2015. 360 с.
36. Юрків Я.І. Підготовка соціальних педагогів до роботи з дітьми з обмеженими можливостями. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Сер.: Пед. науки*. 2010. № 19. Ч. 3. С. 29–304.
37. Як займатися доступним туризмом. Львів: Вид-во Львів. політех., 2021. 111 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Визначення та класифікація рекреаційних ресурсів

Таблиця А.1

Порівняльний аналіз дефініцій ресурсної бази туризму

Науковець	Термін, який застосовує науковець	Позиції розгляду поняття	Визначення поняття ресурсної бази туризму (суттєві акценти дефініції)
О.О. Любіцева [18]	туристичні ресурси	з позицій організаторів туристської діяльності	— ті об'єкти природи, історії, культури, поточні події, явища, які можуть бути використані при створенні та реалізації туристичного продукту; — частина туристсько-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою; — мотиваційна підстава для вибору певного турпродукту
Бейдик О.О. [6]	рекреаційно-туристські ресурси	наголос на походженні ресурсів і видах їх використання	— об'єкти та явища природного, природно-антропогенного, соціального походження, що використовуються для туризму, лікування, оздоровлення та впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їх спеціалізацію та економічну ефективність; — сукупність природних, природно-технічних, соціально-економічних комплексів та їх елементів, що сприяють відновленню та розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності та при сучасній і перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях використовуються для прямого й опосередкованого споживання, надання рекреаційно-туристських і курортно-лікувальних послуг
Смаль І.В. [30]	туристичні ресурси	акцент на застосуванні і рекреантами, і рекреаторами	— сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях, використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту
Новикова В.І. [20, 21]	рекреаційні ресурси	розмаїття складових з позицій використання їх у рекреаційній діяльності споживачів	— наявність або запас будь-яких складових (об'єкт, місце, явище, процес, захід, властивість тощо), при безпосередньому або опосередкованому споживанні яких відбувається відтворення і розвиток фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини, тобто вони є основою, на якій та завдяки якій відбувається рекреаційна діяльність

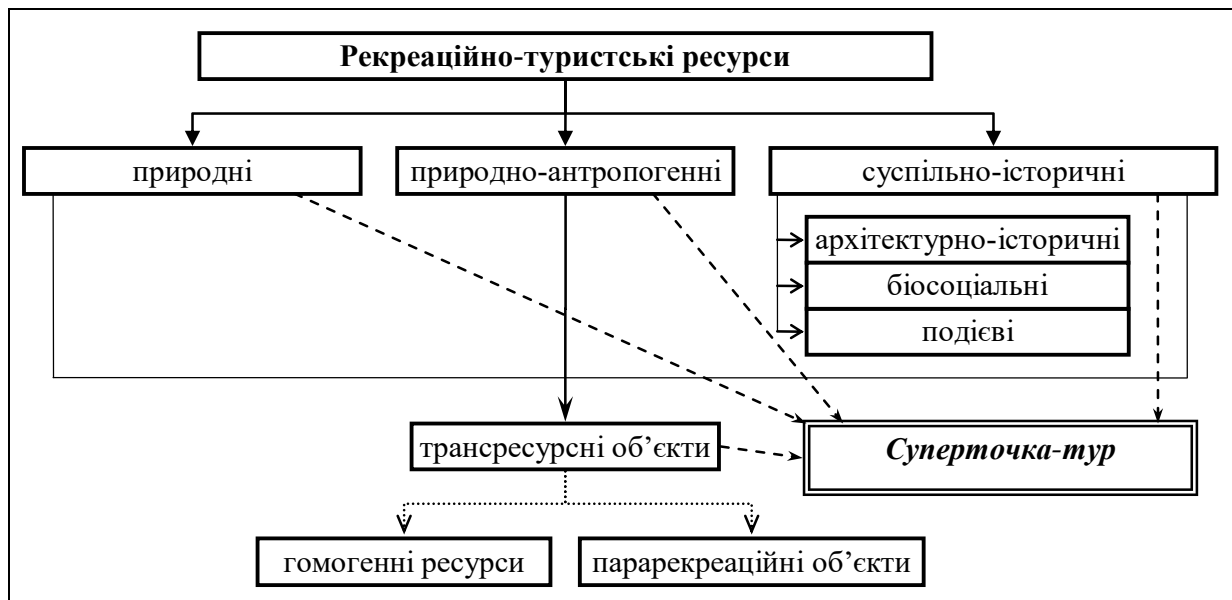

Рис. А.1. Структура рекреаційно-туристських ресурсів
(Бейдик О.О., 2001) [6]

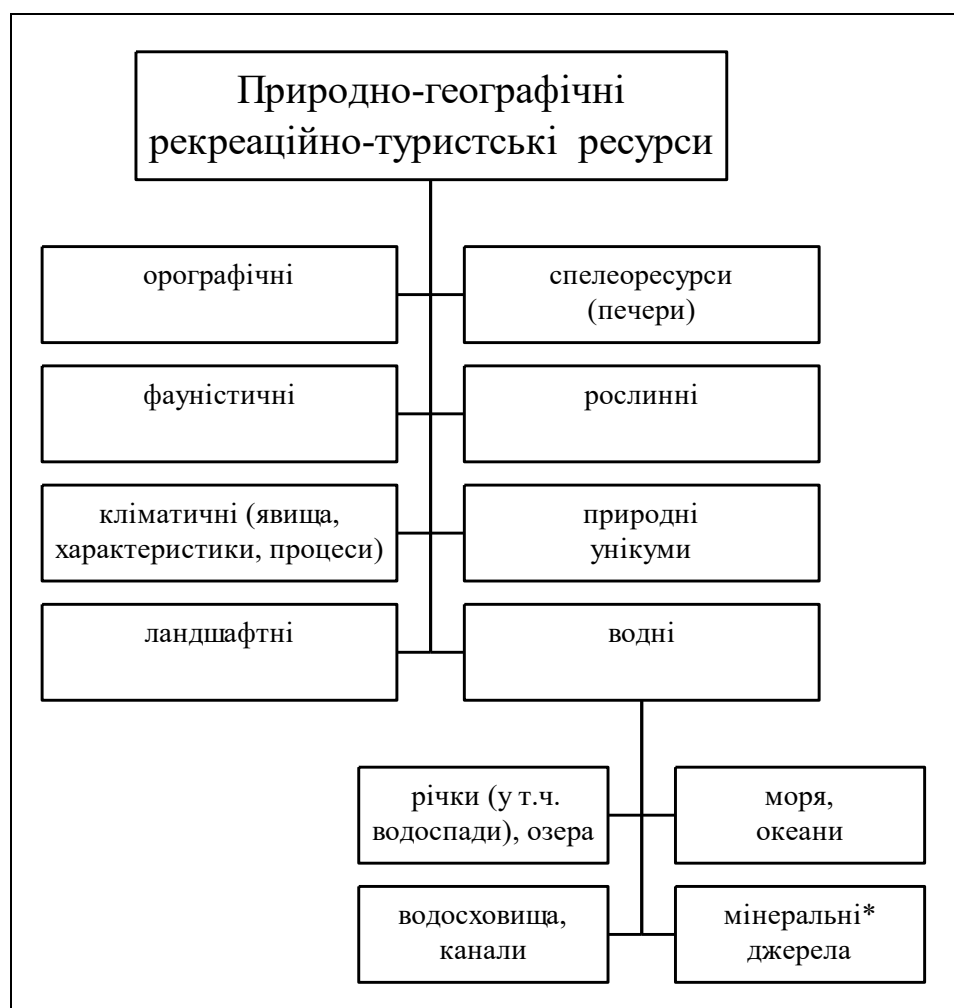

Рис. А.2. Структура природних рекреаційно-туристських ресурсів
(Бейдик О.О., 2001) [6]

Рис. А.3. Структура природно-антропогенних рекреаційно-туристських ресурсів (Бейдик О.О., 2001) [6]

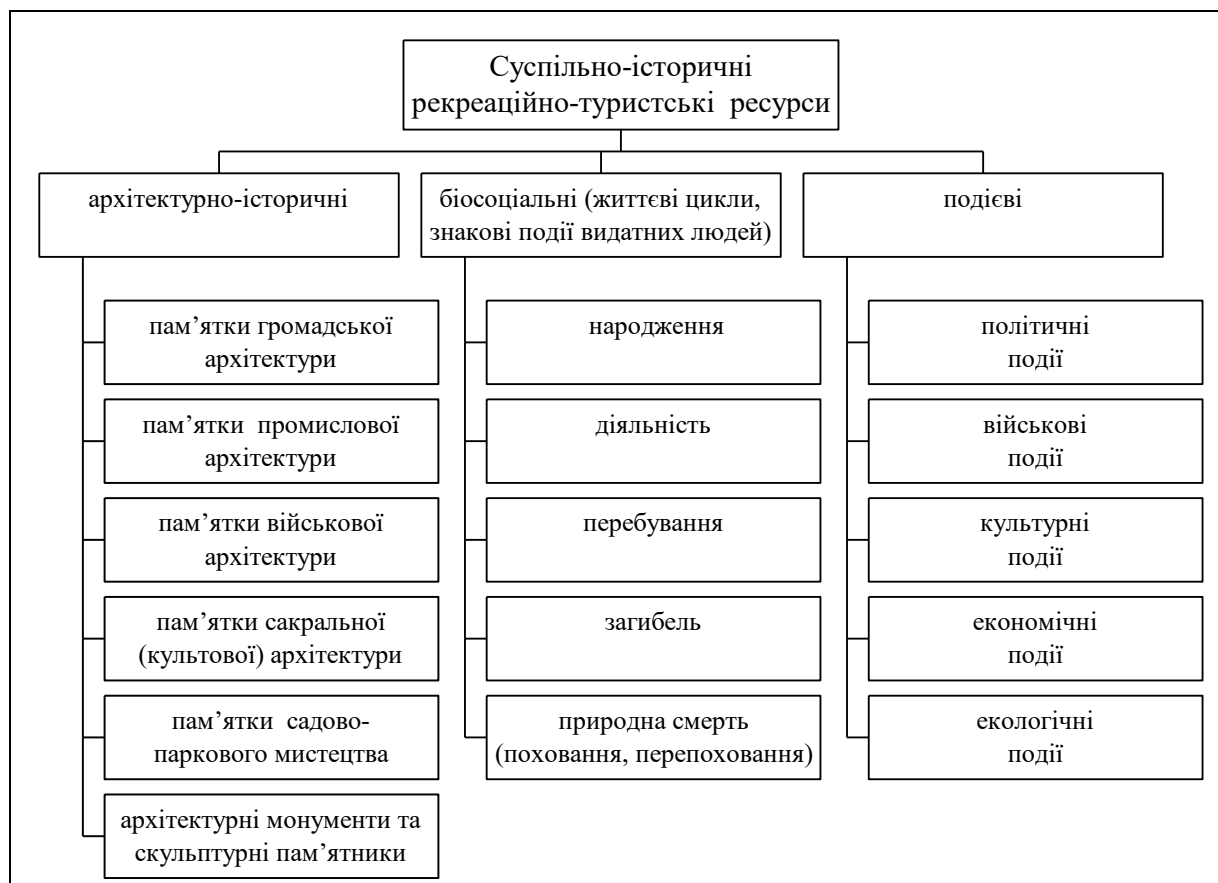

Рис. А.4. Структура суспільно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів (Бейдик О.О., 2001) [6]

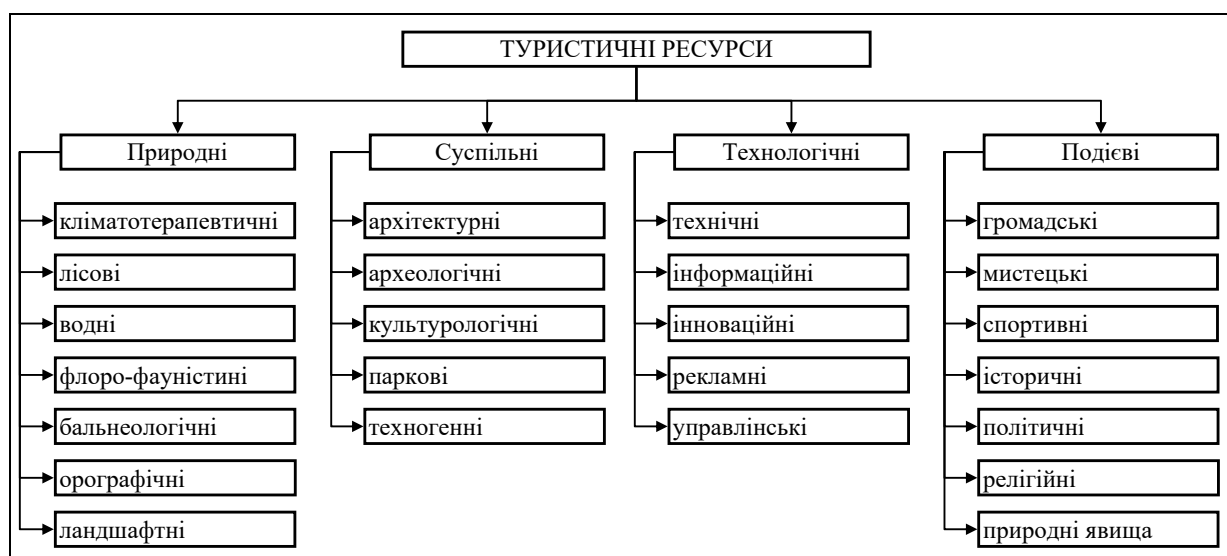

Рис. А.5. Структура туристичних ресурсів (І.В. Смаль, 2010) [30]

Класифікація подієвих ресурсів за тематикою (І.В. Смаль, 2010) [30]

Вид ресурсів	Тематика	Приклади події
Громадські	Гастрономічні фестивалі	Пивний фестиваль «Октоберфест» (Мюнхен, Німеччина), свято молодого вина Божоле Нуво (Франція), фестиваль морепродуктів на о. Гров (Іспанія), «Свято меду» (Мукачеве, Закарпаття)
	Фестивалі і виставки квітів	Виставка тюльпанів (Нідерланди), фестиваль квітів у Челсі (Велика Британія), свято троянд (травень) і жасмину (серпень) у Грассі (Франція), фестиваль хризантем (Японія), фестиваль квітів (Таїланд), виставка квіткових експозицій на Співочому полі (Київ)
Мистецькі	Музичні та театральні фестивалі і конкурси	Музичний конкурс «Євробачення», фестиваль джазу в Монтре (Швейцарія), «Слов'янський базар» (Білорусь), «Нова хвиля» (Латвія), «Таврійські ігри» (Україна), Фестиваль художнього драматичного мистецтва (Франція)
	Кінофестивалі	Канський (Франція), Берлінський (Німеччина) кінофестивалі, кінофестиваль «Молодість» (Україна), «Кінотавр» (Росія)
	Фольклорні обряди, свята	Midsummer's Day (Велика Британія), фестиваль кельтської музики (Франція), фольклорний фестиваль у Шешорах (Україна)
Спортивні	Спортивні змагання	Літні і зимові Олімпійські ігри, чемпіонати світу і Європи з футболу й інших видів спорту, спартакіади
	Ралі, перегони і регати	Перегони Формули-1, міжнародні автоперегони, наприклад, Париж – Дакар, регати: Vendee Globe, Volvo Ocean Race
	Спортивні фестивалі	«Лижний фестиваль» (Норвегія), «Перегони човнів» (Велика Британія)
Культурно-історичні	Театралізовані шоу	Шоу Lord of the Dance (Велика Британія), «Кіносценія» (Франція), «Наше Різдво» (Україна)
	Карнавали	Карнавал в Новому Орлеані (США), Венеціанський карнавал (Італія), карнавал в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), карнавал в Мацатлані (Мексика)
	Національні фестивалі і свята	Фестиваль Святого Патрика (Велика Британія, Ірландія), «Парад кохання» (Німеччина), весняні та осінні фестивалі (Китай), Дівалі або «Фестиваль Вогнів» (Індія)
Економічні і політичні	Аукціони	Сотбі'с, Крісті'с (твори мистецтва, антикваріат, Велика Британія), NAFA (хутра, Канада), Гелос (твори мистецтва, Росія), FFS (хутра, Фінляндія), Flora Holland (квіти, Нідерланди)
	Покази мод	Тиждень високої моди в Парижі (Франція), Milano Moda Donna (Італія), Тиждні моди Mercedes-Benz
	Ярмарки і виставки	«Райзен Гамбург» (туристичний ярмарок, Німеччина), Брюссельський міжнародний книжковий ярмарок (Бельгія)
	Автомобільні й авіаційні салони	Детройтський (США), Франкфуртський (Німеччина), Лондонський (Велика Британія), Женевський (Швейцарія), Токійський (Японія) автосалони, авіасалон в Ле Бурже (Франція), авіасалон на о. Лангкави (Малайзія)
	Політичні й економічні форуми	Всесвітній економічний форум у Давосі (Швейцарія), Генеральна асамблея ООН, зустрічі світових лідерів
Релігійні	Релігійні свята, ходи і події	Сходження Благодатного вогню у переддень Воскресіння Христового (Єрусалим)

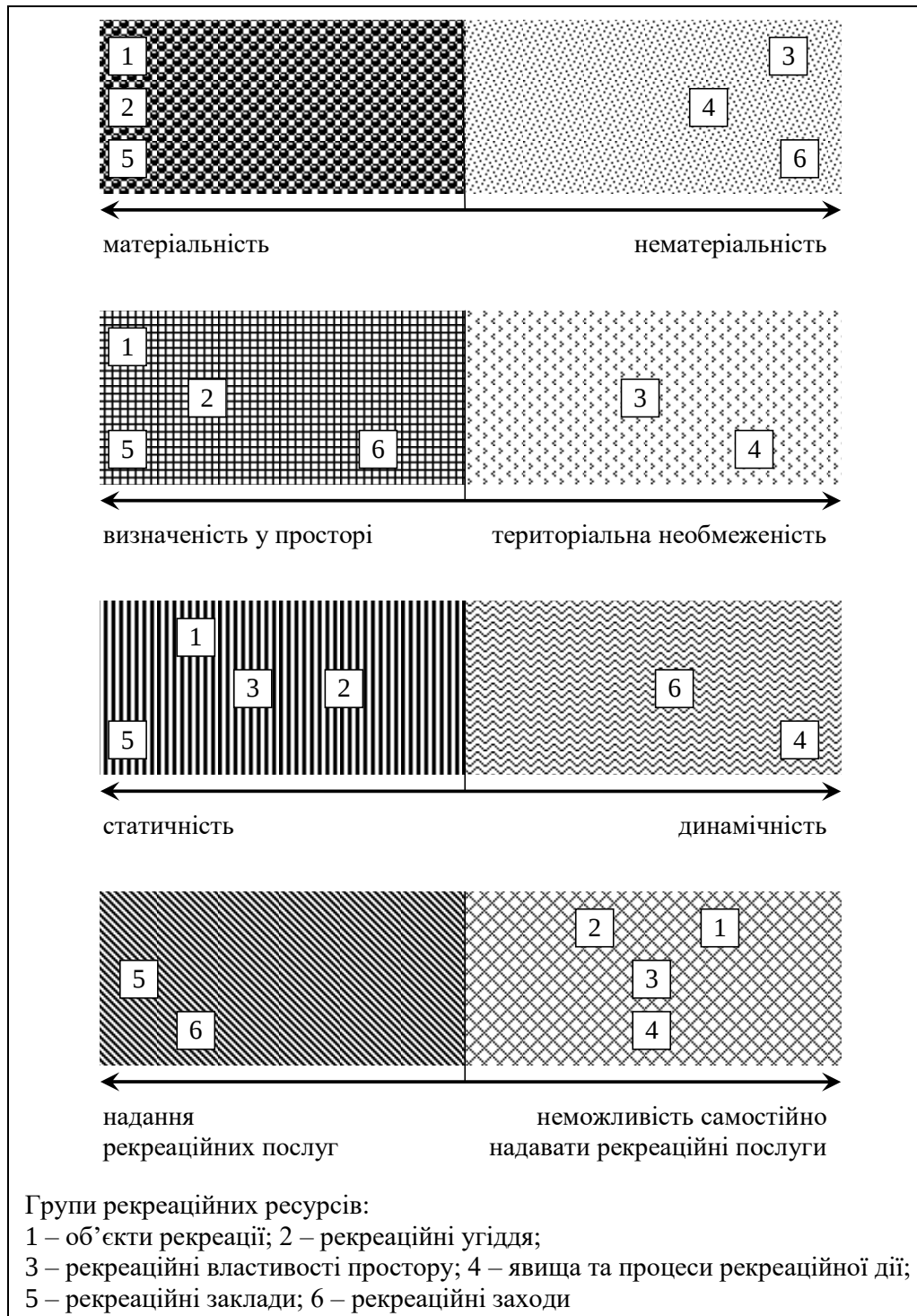

Рис. А.6. Шкали класифікаційних властивостей і місце на них груп рекреаційних ресурсів (Новикова В.І., 2005) [20, 21]

Класифікація рекреаційних ресурсів [20]

Рекреаційні ресурси		Приклади рекреаційних ресурсів
групи	види	
об'єкти рекреації	пам'ятки історії та культури	пам'ятки археології, архітектури, мистецтва, історії, пам'ятники
	пам'ятки природи	геологічні, гідрологічні, ботанічні, зоологічні творіння природи, що цікаві для споглядання
	визначні місця, цікаві об'єкти	місця та об'єкти, що не оголошені пам'ятками, але приваблюють увагу рекреантів
	сакральні споруди	церкви, монастирі, дзвіниці, синагоги, кірхи, мечеті
рекреаційні угіддя	зелені зони поселень	парки, сквери, лісопосадки
	водойми	моря, озера, річки, ставки, водосховища та ін.
	ліси	ліси, багаті на гриби, ягоди, лікарські трави, дичину
	площі для занять фізкультурою і спортом	спортивні майданчики, футбольні поля, іподроми, стадіони, велотреки, мототраси, автодроми
	дачі	дачні ділянки
	природоохоронні території	національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, дендропарки, зоопарки, комплексні пам'ятки природи
	луки	луки, багаті на ягоди, лікарські трави
	болота	болота, багаті на дичину
рекреаційні властивості простору	лікувальні властивості природного або штучного простору	мінеральні води, лікувальні грязі, лікувальний клімат (гірський, морський, лісовий), соляні шахти, зала музикотерапії, фітоаромотерапії
	естетична цінність ландшафтів	красиві ландшафти, унікальні краєвиди, незвичайні пейзажі
явища та процеси рекреаційного спрямування	природні явища і процеси	цвітіння (наприклад, сакури, магнолії, рафлезії), білі ночі, полярне сійво
	уфологічні явища	часта поява НЛО
	релігійні явища	мироточення ікон, поява образів святих, прояви вищих сил
рекреаційні заклади	лікувально-оздоровчі заклади	курортно-лікувальні та профілактично-оздоровчі послуги медичного персоналу санаторіїв, будинків відпочинку, профілакторіїв тощо
	культурно-пізнавальні заклади	експозиції музеїв, культурних виставок і послуги екскурсів у них, послуги артистів театрів, філармоній, концертних організацій тощо
	культурно-освітні заклади	послуги бібліотекарів, керівників клубів, гуртків, секцій у палацах і будинках культури
	спортивно-оздоровчі заклади	послуги тренерів спортивних секцій, організаторів занять і змагань на стадіонах, іподромах, у басейнах
	розважальні заклади	атракціони, казино, вар'єте
	заклади харчування	послуги обслуговуючого персоналу ресторанів, барів, дегустаційних залів
	агрооселі	специфічні послуги власників сільських садіб відносно пропагування способу життя на селі
рекреаційні заходи	культурно-розважальні заходи	фестивалі, карнавали, концерти, культурно-розважальні конкурси та змагання, ігри, свята, культурно-історичні театралізації, технічні шоу
	спортивно-оздоровчі заходи	спортивні змагання, тренування
	релігійні заходи	релігійна хода, молебень, хрещення у водоймі
	професійно-ділові заходи	конференції, семінари, з'їзди, виставки, ярмарки

Додаток Б

**Можливості організації у національних природних парках
туристсько-екскурсійних маршрутів для осіб з інвалідністю (за [31])**

Рис. Б.1. Можливості НПП щодо організації туристсько-екскурсійних маршрутів для осіб з інвалідністю

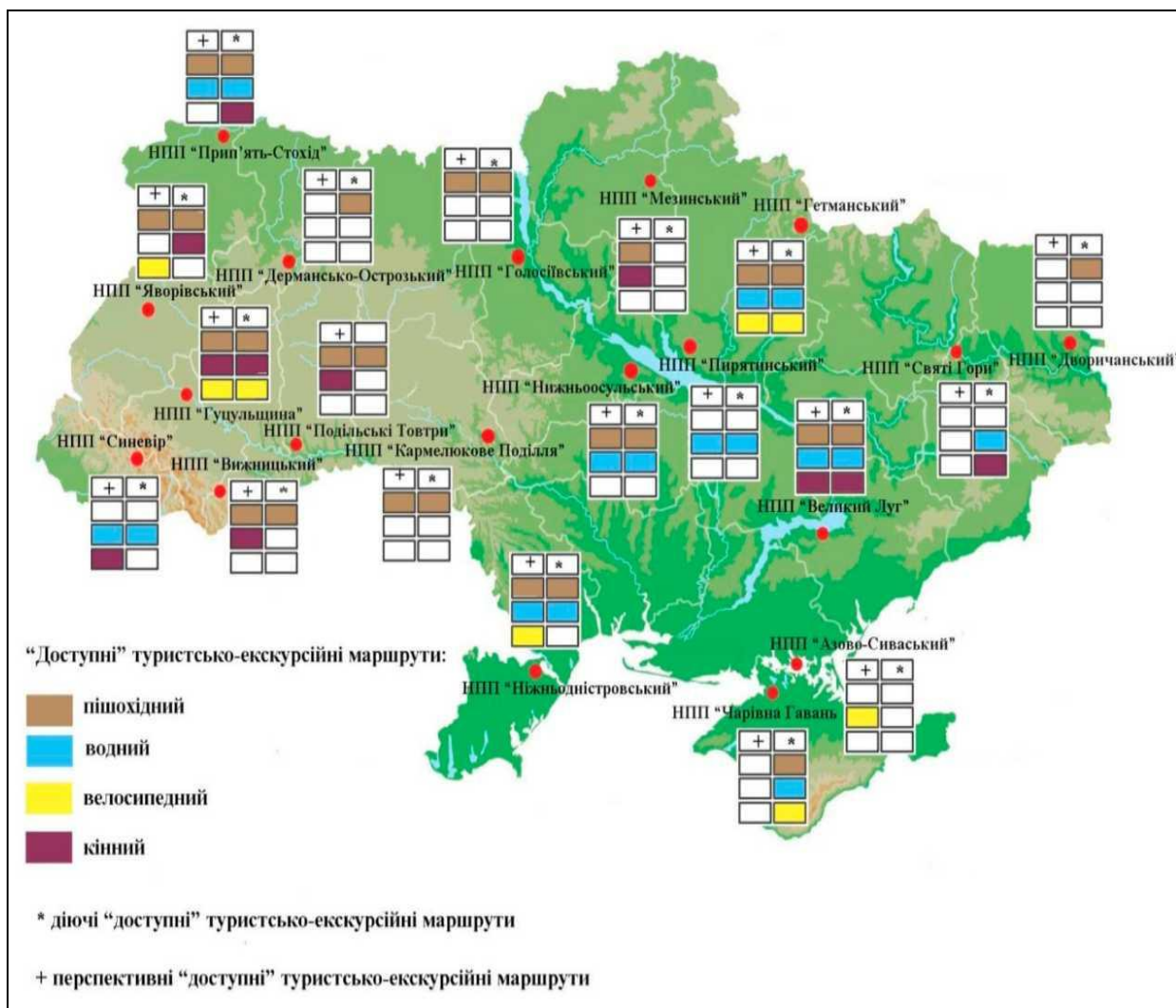
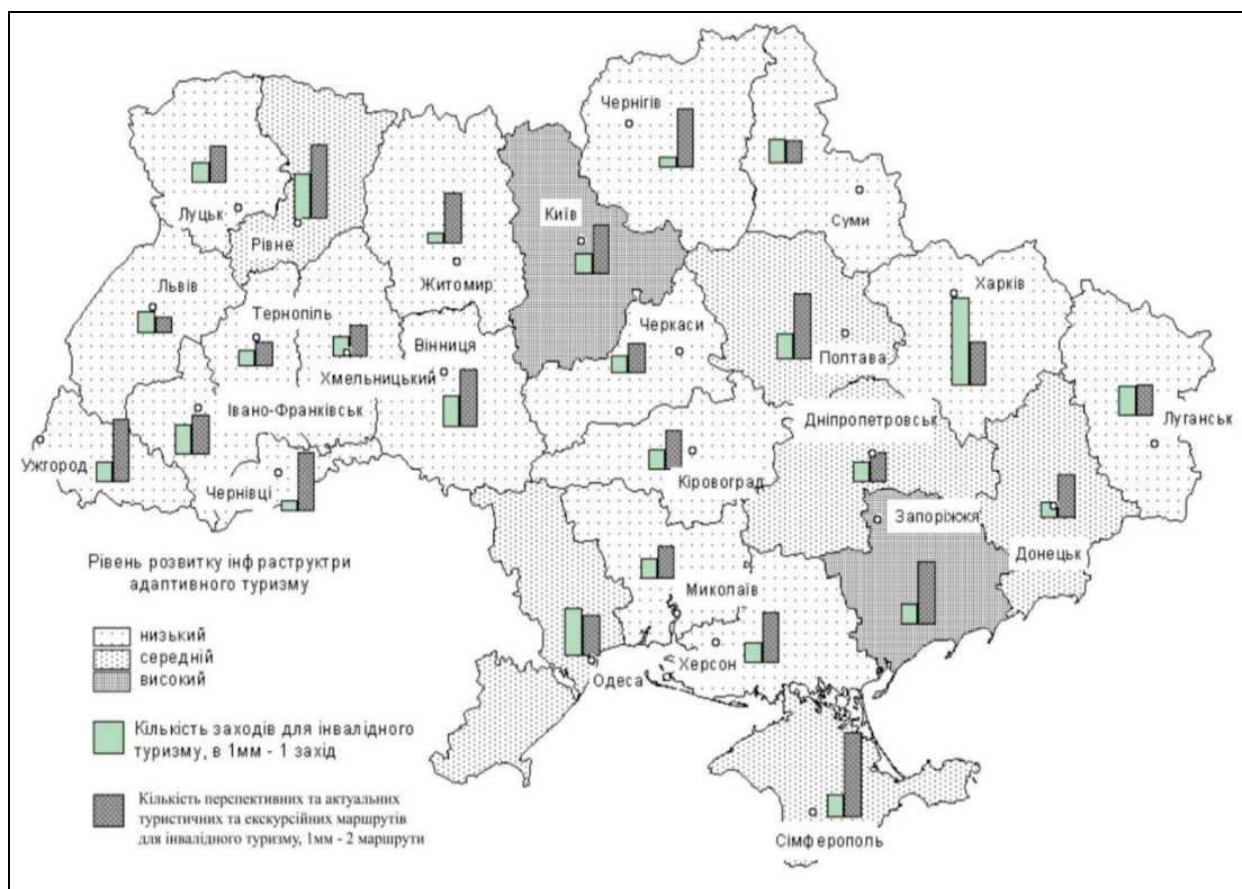

Рис. Б.2. Перспективні та діючі туристсько-екскурсійні маршрути для маломобільної групи населення на територіях НПП України

Додаток В

**Регіональні відмінності рівня розвитку інфраструктури
адаптивного туризму в Україні [31]**

Додаток Г

**Технологічна карта та портфель екскурсовода
інклюзивної екскурсії «Алеями парку ім. Ф. Мершавцева»**

Таблиця Г.1

Технологічна карта екскурсії

Етапи переміщення за маршрутом	Місця зупинок	Об'єкти показу і відвідування	Тривалість огляду, хв.	Основний зміст інформації	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
зустріч, знайомство біля пам'ятного знаку на честь 200-річчя заснування Кривого Рогу	пам'ятний знак на честь 200-річчя заснування Кривого Рогу		5	Вступ. Знайомство з групою. Правила поведінки екскурсантів під час проведення екскурсії. Стислий зміст екскурсії	Місце зустрічі з групою	Вступ лаконічний і динамічний. Загальні вказівки, що особливостей екскурсії та руху групи, із врахуванням індивідуальних особливостей учасників
		пам'ятний знак на честь 200-річчя заснування Кривого Рогу; панорама на парк	10	Початок екскурсії. Розповідь про пам'ятний знак, коротко історію Кривого Рогу, парк ім. Ф. Мершавцева	Розповідь, показ і огляд здійснюються з врахуванням особливостей відвідувачів (для людей на кріслі колісному: звичайна розповідь і показ; для людей із порушенням зору: максимальний словесний опис + тактильно структура пам'ятки, поверхня дуба, асоціативний ряд життя міста із деревом; для людей із порушенням слуху та мови також максимально залучити тактильно + аромати)	Використати прийом екскурсійної довідки. Основні прийоми – огляд, розповідь екскурсовода, бесіда, акцентування на тактильних та ін. відчуттях в залежності від індивідуальних особливостей відвідувачів, демонстрація об'єктів екскурсії по маршруту.
підйом на місток «Закоханих», огляд панорами, легенда про Вовче гирло			5		Організація переходу до містка Закоханих.	Організація переходу в залежності від індивідуальних особливостей відвідувачів.
	місток «Закоханих»	місток, гирло р. Саксагань, р. Інгулець	10	Опис місточка. Розповідь про річки Кривого Рогу, історія походження їх назв, легенда про Вовче гирло	Опис / показ панорами на річки, опис структури місточка та замків (тактильно замки, структура мосту, опис панорами, запах води). Оповідь легенди про Вовче гирло	Прийом екскурсійної довідки про міст. Основні прийоми – огляд, панорамний огляд, опис, розповідь екскурсовода, бесіда, акцентування на тактильних та ін. відчуттях в залежності від індивідуальних особливостей відвідувачів
спуск з містка, перехід до Човнової станції	–	Човнова станція	5–10		Організація спуску з місточка. Організація переходу до Човнової станції	Організація спуску та переходу залежно від індивідуальних особливостей відвідувачів

Продовження таблиці Г.1

Етапи переміщення за маршрутом	Місця зупинок	Об'єкти показу і відвідування	Тривалість огляду, хв.	Основний зміст інформації	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
огляд Човнової станції, панорами на р. Інгулець	Човнова станція	Човнова станція. Річка Інгулець. Парк ім. Ф. Мершавцева	15	Розповідь та показ / опис архітектури Човнової станції, панорама на р. Інгулець, огляд / опис входу в парк (тактильно та опис Човнової станції, металева скульптура «Ялинка»; запахи води, квітів по сезону (медуниця)	Організація доступу до огляду пам'ятки архітектури «Човнова станція», організація панорамного огляду річки Інгулець, парку Гданцівський, парку ім. Ф. Мершавцева. Огляд металевої скульптури «Ялинка». Організація колективного фото	Прийом екскурсійної довідки про Човнову станцію, прийоми – панорамного огляду, опису (тактильно та опис Човнової станції, металева скульптура «Ялинка»; запахи води, квітів по сезону (медуниця)
перехід до алеї парку «Скансен гірських порід»	–	вхід у парк, алеї гірничо-збагачувальних комбінатів – геологічних скансенів	5	Коротка розповідь про історію створення скансенів	Організація переходу	Організація переходу в залежності від індивідуальних особливостей відвідувачів
«Скансен гірських порід» на одній із алеї парку	вхід до алеї, окремі зразки гірських порід	Алея – геологічний скансен; окремі зразки гірських порід	25	Розповідь і демонстрація зразків гірських порід Кривбасу. Опис історії формування гірських порід	Розповідь, показ, організація доступу відвідувачів до зразків гірських порід: зоровий та тактильний контакт	Організація опису гірських порід. Організація групи для зорової та тактильної доступності об'єктів показу. Прийом екскурсійної довідки про види гірських порід та історію формування Криворізького басейну
вихід до фонтану «Лілія», завершення екскурсії, відповіді на запитання, розповідь про додаткові доступні об'єкти огляду	фонтан «Лілія»	фонтан «Лілія», додаткові об'єкти (хрест, археологічні пам'ятки, будинок садівника, колонада)	5–10	Короткий опис фонтану «Лілія». Завершення екскурсії. Обмін думками та емоціями. Показ додаткових об'єктів для самостійного відвідування у парку	Організація групи для огляду фонтану. Організація процесу завершення екскурсії та бесіди з відвідувачами	Основні прийоми – огляд, опис, розповідь екскурсовода, бесіда

Портфель екскурсовода

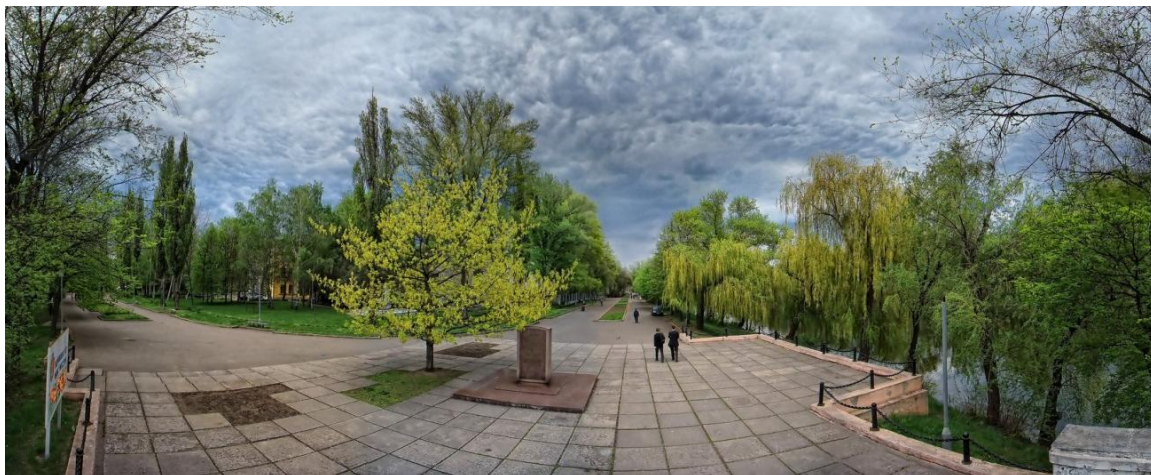

Рис. Г.1. Місце старту екскурсії

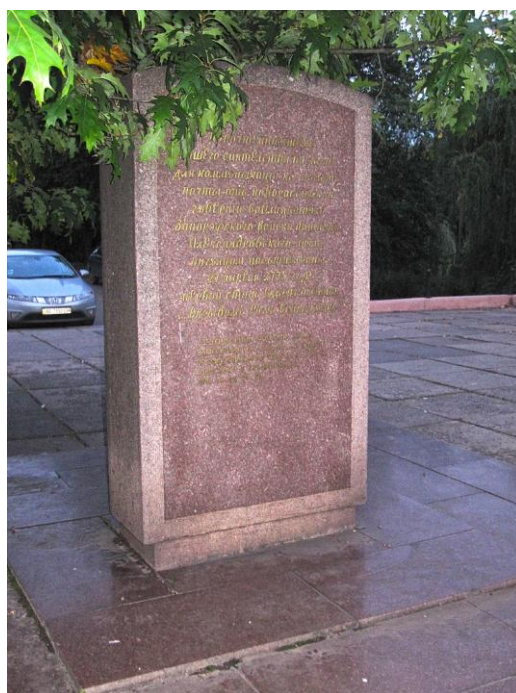

Рис. Г.2. Пам'ятний знак на честь 200-річчя заснування Кривого Рогу

Рис. Г.3. Панорама на місто Кривий Ріг початку XX ст. [17]

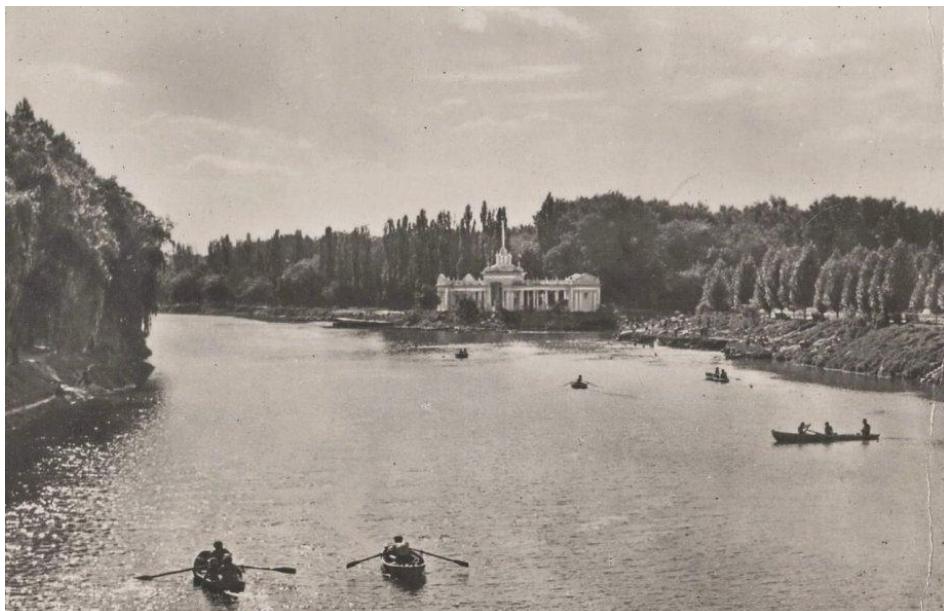

Рис. Г.4. Панорама на Човнову станцію (XX ст.) [17]

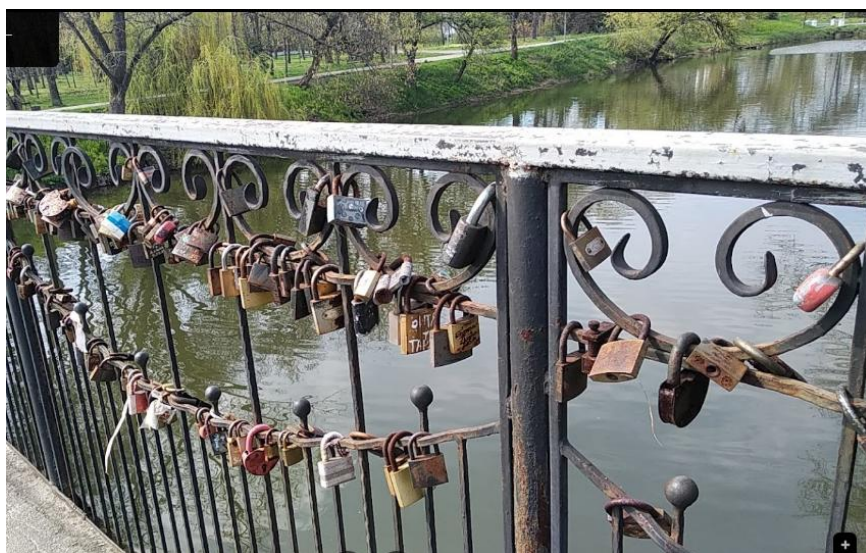

Рис. Г.5. Місток «Закоханих»

Рис. Г.6. Місток «Закоханих»

Рис. Г.7. Човникова станція

Рис. Г.8. Панорама з човникової станції на р. Інгулець

Рис. Г.9. Геологічний скансен

Рис. Г.10. Зразки гірських порід у геологічному скансені

Рис. Г.11. Фонтан «Лілія»

Рис. Г.12. Човнова станція